

KİTAB-I MUKADDES VE KUR'AN ÇERÇEVESİNDE HAYÂNIN EVRENSELLİĞİ: UTANMADIKTAN SONRA İSTEDİĞİNİ YAP!

Mustafa IŞIK*

Özet

Hayâ duygusu kişi üzerinde bir kontrol mekanizması kurmakta; onu toplum değerlerinin karşısında olmamaya zorlamaktadır. Hayâ, sosyal yaptırıma sahip psiko-sosyal bir güçtür. *Sosyal bir varlık* olan insanın *öteki* ile insanca yaşayabilmesi için esas alacağı sosyal, psikolojik ve ahlâkî bir ölçüdür.

İslam evrensel bir din olup Hz. Muhammed (s.a.v.) de bütün insanlığa gönderilmiş bir peygamberdir. Hadisler O'nun sözü olunca, bazı hadislerin de evrensel özellikler taşıması doğaldır.

Peygamberlerin mesajları büyük ölçüde süreklilik ifade eder. İlk peygamberden son peygambere kadar bütün peygamberlerin üzerinde durdukları ve bu yüzden insanların aklında kalan ilkelerden biri de *Utanmadıktan sonra dilediğini yap* sözüdür. Bütün peygamberler, görevli oldukları coğrafyada, insanları hayâ çizgisine çekmeye çalışmışlardır.

Bu makalede, Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an çerçevesinde, hayâ duygusunun evrenselliğini ele alacağız.

Anahtar Kelimeler: Hayâ, evrensel, ilâhî dinler, peygamber, hadis.

Universality of Shame in the Holy Bible and the Koran: If You Feel No Shame, Then Do As You Wish

Abstract

Feeling of shame constitutes a control mechanism over individual and a society and forces individual not to be against the values of society. Shame is a psychosocial power which has a social compelling force. It is a social, psychosocial and moral criteria for a social being human to live with the "other" in a manner, which suits the humanity.

Islam is a universal religion, Muhammad (peace be upon him) who is the last prophet sent a messenger to all humanity. As the hadiths are the word belonging to him so it is very natural that the hadiths carry a universal features.

To a greater extent prophets' messages express continuity. From the very first prophet to the last prophet all the prophets emphasize on one of the principles which was for this reason kept in the minds of human: if you feel no shame; do whatever you want. All the prophets tried to bring the people to the modesty in their geography in which they have a mission.

In this article, we're going to deal with universality of the shame feeling in a framework of the Holy Book and Quran.

Key Words: Shame, universal, the divine religions, prophet, hadith.

Giriş

İslam, bütün insanlığa gönderildiği için, evrensel bir dindir. Allah Elçisi Muhammed (s.a.v.) de bütün insanlara elçi olarak gönderilmiştir.¹ Hadisler O'nun sözü olunca, bazı hadislerin de evrensel özellikler taşıması doğaldır. İnsan, yaşadığı tarih ve coğrafya ile mukayyet olduğundan; Hz. Peygamber'in bazı söz ve davranışlarının yaşadığı çevre ile sınırlı olması normaldir. Bu yüzden *Hadislerde Yerellik ve Evrensellik*² hadis metodolojisinin konuları arasındadır.

Bütün insanlara elçi olarak gönderilen Hz. Muhammed (s.a.v.)'in hadisleri yerel ve evrensel özellikler taşır. "Sünnet ve hadisin bağlayıcılığı ile bunları yerel ve evrensel açıdan değerlendirme arasında sıkı bir ilişki vardır. Hadislerin varit olduğu tarih ve coğrafyanın, muhatap aldığı birey ve toplumun, dikkate aldığı örf, adet ve kültürün rivayetlere kattığı yerel unsurlar, günümüze olduğu gibi taşınmayacağına göre, bağlayıcılık açısından bunların taşıdığı evrensel mesajlar ön plana çıkarılmamalıdır."³ "O'nun sünnetinin hukuk ve mantığının temelinde insan unsuru, gelişmesi, yetişmesi, ihtiyaç ve problemlerinin çareleri vardır. Tevhid inancı, şirkten arınmışlık, eşitlik, adâlet, takvaya dayanan üstünlük; ahlâksızlığa, zulme, yoksulların sömürülmesine, kan davalarına, intikam duygularına, bencillığe, asabiyet ve kavmiyetçiliğe karşı duruş; ilmin, irfanın, ahlâkın, yardımlaşmanın, diğerğamlık ve buna benzer müspet ve insan için hayırlı ve olumlu olan davranışların yanında olmak"⁴ gibi evrensel mesajları vardır. Günümüzde sünnete olan ihtiyaç bağlamında bu mesajların ön plana çıkarılması önem arz etmektedir.

Hadislerdeki *ilkeler* açısından hadis/sünnetin evrenselliği bağlamında yazılmış onlarca makale bulunmaktadır.⁵ "Hadiste evrensellikten kastedilen şey, hadis ve sünnetin bütün insanlara yönelik bir mesaj içermesi ve uyulduğunda Hz. Peygamberin gözettiği amacın gerçekleşmiş olmasıdır."⁶ Biz, hadisin metninde geçen kelimelerden hareketle evrensel olan hadisleri kastediyoruz. Bu bağlamda O'nun bazı sözleri ve davranışları evrenseldir. Mesela, *İnsanların baştan beri duyduğu nebilik sözlerinden biri şudur: Utanmadıktan sonra dilediğini yap.*⁷ Ya da *Sizden biri kendisi için istediği şeyi kardeşi için de istemedikçe, (gerçek) mümin olamaz*⁸ hadisi evrensel mesajlar

* Yrd. Doç. Dr. Kafkas İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, mustafa38isik@gmail.com

¹ Enbiya (21), 107; A'raf (7), 158; Nisa (4), 79, Sebe (34), 28; Furkan, (25), 1; Buhari, Teyemmüm 1(I/86), Salât 56(I/113); Müslim, Mesacid 3 (I/370-371); Nesâî, Gusl 26 (I/211); Darimî, Salât 111 (I/323).

² Nevzat Âşık, (*Sünnetin Dünü-Bugünü ve Geleceği Sempozyumu*), "Sünnetin Yerelliği ve Evrenselliği", Samsun, 1993; s. 23-35; İ. Hakkı Ünal, *Hadis*, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul, 2003, s. 95.

³ Ünal, a.g.e., s. 95.

⁴ Âşık, a.g.m., s. 35.

⁵ Bkz. <http://ktp.isam.org.tr/?url=makaleilh/findrecords.php>, erişim tarihi: 30.07.2012, İSAM, (İlahiyat Makaleleri Veri Tabanı.)

⁶ Ünal, a.g.e., s. 95.

⁷ Hadisin Arapça metni ve klasik hadis literatüründeki kaynakları cilt/sahife olarak aşağıda verilmiştir.

⁸ Buhari, İman 7 (I/9); Müslim, İman 71, 72 (I/67-68); Tirmizi, Kıyame 59 (IV/667); Nesâî, İman 19, 33 (VIII/115, 125); İbn Mâce, Cenaiz 1 (I/461); Darimî, İstizan 5 (I/672), Rikak 29 (I/703); Ahmed b. Hanbel, I/ 89, III/ 176, 206, 251, 272, 278, 289.

taşıyan sözlerindedir.⁹

"Evrensel" kelimesi eskiden Türkçede *cihânsümûl*, *âlemsümûl* kelimeleriyle karşılanmaktaydı. Bu kelime, evrenle ilgili, bütün insanlığı ilgilendiren, dünya ölçüsünde, dünya çapında anlamlarına gelmektedir.¹⁰ İngilizcede *universal*¹¹ kelimesiyle karşılanmakta ve *global*¹² ile ilintilenmektedir. *Evrensellik* eski bir kavram olsa da *küresellik* kelimesi sözlüklere son yıllarda girmiştir. Herhangi bir olgu yerel olarak başlayıp evrensel nitelik kazanabilir. Ancak evrensel olan şey küresel hale gelmeyebilir. Çünkü evrensel şu veya bu şekilde *bütün insanlıkla ilgili* demektir. Küresel olan bir şey de aslında evrensel olmayabilir. Mesela, küreselleşme kavramının sembol organizasyonlarından biri olan Uluslararası Para Fonu (*IMF*) küresel bir kuruluş olmuştur ama evrensel olduğu söylenemez. Aynı şekilde 'cola' son yüzyılda küresel bir içecek haline gelmiştir ancak bu durum onun evrensel olduğunu göstermez.

*Dünyanın bir bölgesinde yaşayan insanların diğerlerinin ne yapıp ettiğinden haberdar olmaya başladığı, birbirine daha bağımlı hale geldiği ve paylaşılan değerlerin arttığı büyük bir köye dönüşmeye başladığı*¹³ sık sık vurgulanmaktadır. Öyleyse yaşadığımız dünya küçülürken evrensel nitelik taşıyan hadisler ön plana çıkarılmalıdır.

Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra Müslüman ülkeler üç kitada, "az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler" statüsünde ele alınmaktadır. Yerli yöneticilerinden ve Hıristiyan Batı ülkelerinden zulüm gören bazı inananlar şiddete başvurmakta; şiddet olayları ise medya tarafından "İslamî terör" adı altında dünya kamuoyuna servis yapılmaktadır. Bu durum, İslam'ın imajını dünya çapında zedelemektedir. İslam'ın evrensel boyutlarını öne çıkarmak bu açıdan da önem arz etmektedir.

İnsan, sosyal bir varlıktır. Evren içinde yalnız yaşamayacağı için, kendisiyle birlikte mutlaka "öteki" vardır. Ötekiyle birlikte yaşaması gerekirken de mutlaka uyması/uyulması ve uygulaması gereken kaideler bulunmaktadır. Bu bağlamda "İnsanların baştan beri duya geldiği nebilik sözlerinden biri olduğu için" "Utanmadığın takdirde dilediğini işle!" hadisi de herkesi ilgilendirmektedir.

Bu kutlu sözü anlama/anlatma ve insanlık ve hadis edebiyatı tarihi içinde izlediği süreci ele alma denemesi yapacağız. Ancak hadis âlimlerince "sahih ve merfu" kabul edilen bu hadisin, klasik hadis literatüründeki/ hadis edebiyatındaki bü-

⁹ Bkz. Mustafa Işık, "Evrensel Bir Hadis Denemesi: Ben ve Öteki", *Erciyes İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 12-2011/1.

¹⁰ *Büyük Türkçe Sözlük*, TDK, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>, erişim tarihi: 20.06.2012.

¹¹ *Redhouse Sözlük*, Redhouse Yayınevi, İst. 1990, s. 1078.

¹² *Redhouse*, s. 413; Küre kelimesi TDK *Türkçe Sözlüğü*'nün 1988 tarihli baskısında mevcutken (II/949) küresel kavramı yer almamaktadır. 'Küresel: Dünya ölçüsünde geniş bir bakış açısıyla benimsenen' demektir. Ayrıca bkz. <http://tdkterim.gov.tr/bts/>, erişim tarihi: 17.08.2012.

¹³ Ali Çoban, "Türkiye'nin Enerji Meselesi, Alternatif Enerji Kaynakları ve Nükleer Enerji", *Esam-Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, yıl: 1, sayı: 1, Ankara, 2007, s. 37; <http://www.esam.org.tr/images/yayinlar/esam%20dergi%202007%20ye%202.pdf#page=33>, erişim tarihi: 22.02.2013; <http://www.haber7.com/televizyon/haber/985298-olumsuz-ask-hikayesi-komediye-donustu>, erişim tarihi: 22.02.2013.

tün rivayetlerini, lafız farklarını, şerh edebiyatında bu konuda yapılan tartışmaları gündeme taşımak gibi bir amacımız yoktur.

Konunun psikolojik ve sosyolojik boyutları da bulunmaktadır. Bu hususlar ihtisas alanımız dışında olduğundan; uzmanların görüşlerinden -zaruret miktarında- iktibas yapacağız.

Bu hadisi, "Hadislerde Yerellik ve Evrensellik" bağlamında, ilâhî dinler ölçeğinde, evrensellik açısından anlamaya/anlatmaya çalışacağız.

A. "UTANMADIKTAN SONRA İSTEDİĞİNİ YAP!" HADİSİNİN KLASİK HADİS LİTERATÜRÜNDEKİ KAYNAKLARI

Öncelikle bir hadisin sıhhatinden emin olmak için tedvin ve tasnif devri müelliflerinin tespitine bakmamız gerekir. Hadisin lafzında bir problem yoktur. Ancak biz, ulaşabildiğimiz eserlerde, ravi ve lafız farklarını belirterek, kronolojik bir sıra ile bu rivayetin kaynaklarını zikredeceğiz.

Hadis imamlarının, şeyhleri kanalıyla, Ebû Mesud (Ukbe b. Amr) (ö.402/660), Huzeyfe (ö.36/656) ve İbn Mesud'dan (ö.32/652) rivayet ettikleri hadisin metni, önemsiz farklılıklarla, (إن مما أدرك الناس من أمر النبوة الأولى إذا لم تستح فاصنع ما شئت) şeklindedir. Bu hadis, birçok hadisin aksine, bütün rivayetlerde -lafız olarak- çok benzer cümlelerle aktarılan bir metindir.

Ulaşabildiğimiz kaynaklar açısından ilk olarak Ma'mer b. Râşid'in (ö.154/771) *Camii'*nde (إن مما أدرك الناس من النبوة الأولى إلا قول الرجل: إذا لم تستح فاصنع ما شئت) şeklinde geçmektedir.¹⁴

İmam Malik'in (ö.179/801) *Muvatta'*nda zikredilmektedir.¹⁵

Abdullah b. Vehb (ö.197/812), *el Camiu fi'l Hadîs*'de, Ebû Mesud'dan (إن مما أدرك) كلام النبوة الأولى إذا لم تستح فاصنع ما شئت) şeklinde rivayet eder.¹⁶

Abdurrezzak'ın (ö.211/827) *Musannef*'inde, bu hadisi (إن مما أدرك الناس من أمر النبوة الأولى) (إلا قول الرجل إذا لم تستح فاصنع ما شئت) şeklinde rivayet eder.¹⁷

Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) *Müsned*'inde Ebû Mesud'dan arka arkaya ve başka başka yerlerde olmak üzere beş rivayet bulunmaktadır. Farklı şeyhler kanalıyla, (إن مما أدرك الناس من كلام النبوة الأولى إذا لم تستح فاصنع ما شئت) şeklinde geçmektedir.¹⁸ Bunlardan biri, küçük bir lafız farkıyla, (إن مما أدرك الناس من أمر النبوة الأولى.إذا لم تستح فاصنع ما شئت) şeklindeki Huzeyfe rivayetidir.¹⁹ Bunlardan ikincisi yine Huzeyfe'den olup (آخر ما تعلق به أهل الجاهلية من كلام النبوة إذا)

¹⁴http://www.islamweb.net/hadith/display_hbook.php?bk_no=13&hid=755&pid=995, erişim tarihi: 04.08.2012, bu kitaba ulaşamadığımız için *e-kitap* olarak kaynak göstermek zorunda kaldık.

¹⁵ Malik, *Muvatta*, Sefer 46 (I/158).

¹⁶ Abdullah b. Vehb, Ebû Muhammed el Mısrî, *el Camiu fi'l Hadîs*, thk., Dr. Mustafa H. Hüseyin, 1996; II/561, no: 457.

¹⁷ Abdurrezzak b. Hemmam, *el-Musannef*, thk., H. Rahman Azamî, Beyrut, 1403; XI/141, 143.

¹⁸ Ahmed b. Hanbel, IV/ 121, 122, V/273.

¹⁹ Ahmed b. Hanbel, V/383.

şeklindedir.²⁰ 'Cahiliyye halkının aklında kalan nübüvvet sözlerinden biri' anlamında rivayet edilmektedir. Toplamda yedi metin rivayet etmiş olup rivayet çeşiti açısından çok zengindir.

Buhârî'nin (ö. 256/870) *Sahih*'inde ise, Ebû Mesud'dan arka arkaya iki rivayet gelmektedir: Birincisi (إن مما أدرك (إن مما أدرك الناس من كلام النبوة إذا لم تستح فاعلم ما شئت (لم تستح فاعلم ما شئت) (الناس من كلام النبوة إذا لم تستح فاصنع ما شئت) şeklindedir.²¹ Rivayette kullanılan fiiller değişse de anlam değişmemektedir.

Yine Buhârî'nin *el Edebü'l-Müfred* adlı eserinde (باب الحياء) *hayâ babında* ve hadis metninin bab başlığı olarak kullanıldığı konuda geçmektedir.²²

İbn Mâce'nin (ö. 273/ 887) *Sünen*'deki rivayeti (إن مما أدرك الناس من كلام النبوة إذا لم تستح فاعلم (ما شئت) şeklindedir.²³

Ebû Davud'un (ö. 275/889) *Sünen*'inde (إن مما أدرك الناس من كلام النبوة إذا لم تستح فاعلم ما شئت) lafzıyla geçer.²⁴

İbn Kuteybe (ö.276/889) bu hadisi *Te'vil*'inde, İbn Mesud'dan (كان آخر ما حفظ من (كلام النبوة إذا لم تستح فاصنع ما شئت) şeklinde rivayet etmiştir.²⁵

Tahavî'de (ö. 321/933) (إِنَّمَا أَدْرَكَ النَّاسُ مِنْ كَلَامِ النَّبِيِّ الْأَوَّلَى إِذَا لَمْ يَسْتَحِي فَاصْنَعْ مَا شِئْتَ) şeklinde geçmektedir.²⁶

Bu hadis İbn Hibban'ın (ö.354/965) *Sahihi*'nde de geçmektedir.²⁷

Taberânî (ö. 360/970), *el Mu'cemu'l-Evsât*'ta, İbn Mesud'dan (إنما حفظ من كلام النبوة (إذا لم تستحي فاصنع ما شئت) şeklinde rivayet etmektedir.²⁸

Hâkim en Nisaburî (ö.405/1014) *el Müstedrek*'te, Ebû Mesud'dan, (إنما حفظ الناس من (آخر النبوة إذا لم تستح فاصنع ما شئت) şeklinde rivayet etmektedir.²⁹

İbn Fûrek el Esbehânî (ö.406/1015) *Müşkilü'l Hadis*'te, (إن آخر ما حفظ من كلام النبوة إذا لم (تستح فاصنع ما شئت) şeklinde rivayet eder.³⁰

²⁰ Ahmed b. Hanbel, V/ 405.

²¹ Buhârî, Enbiya 54, (IV/152), Edeb 78 (VII/100).

²² Buhârî, *el Edebu'l Müfred*, Beyrut, 1989, s. 209, no: 597, s. 445, no: 1316.

²³ İbn Mâce, Zühd 17 (II/1400).

²⁴ Ebû Davud, Edeb 6 (V/ 148-149).

²⁵ İbn Kuteybe, *Te'vil-i Muhtelifi'l- Hadis*, Beyrut, 1973, s. 71.

²⁶ Tahavî, *Şerhu Müşkili'l-Âsar*, thk., Ş. el-Arnâvut, Beyrut 1994, IV/197.

²⁷ İbn Hibban, Muhammed, *Sahîlu İbn-i Hibban bi-Tertîbi İbni Belban*, Beyrut, 1993, II/371.

²⁸ Taberânî, Süleyman b. Ahmed, *el Mu'cemu'l-Evsât*, Kahire, 1415, V/104.

²⁹ Hâkim Nisaburî, Muhammed b. Abdullah, *Marifetu Ulûmi'l Hadis*, haz., es Seyyid Mu'zam Hüseyin, Beyrut, ts., s. 21.

³⁰ İbn Fûrek, Muhammed b. el Hasen, *Müşkilü'l Hadis ve Beyânüh*, thk., Musa M. Ali, Beyrut, 1985, s. 295.

Ebû Nu'aym el Esbehânî'nin (ö.430/1038) *Hilye'*sinde, iki yerde, (إن مما أدرك الناس من) şeklinde geçmektedir.³¹

Beyhakî (ö.458/1065) *Sünen ve Şuabu'l İman'*da Ebû Mesud'dan (إن مما أدرك الناس من) (كلام النبوة إذا لم تستح فاصنع ما شئت) rivayet eder.³²

Hatib el-Bağdadî (ö.463/1071) *Tarihu Bağdat'* ta , (إن آخر ما تعلق به اهل الجاهلية من كلام النبوة إذا) (لم تستح فاصنع ما شئت) şeklinde rivayet etmektedir.³³

Mutekaddimun eserlerden kaynak gösterdiğimiz bu hadis, müteahhirunun eserlerinde tekrar edilmektedir.

B. HADİS İMAMLARININ BU RİVAYETE 'FİKHU'L-HADİS' AÇISINDAN BAKIŞLARI

Hadisleri muhaddislerin nasıl algıladığını anlamak için bu tip hadisleri hangi "Kitab/kab" (konu) ve "Bab/bab" (alt-başlık) altında ele aldıklarına göz atmamız gerekir. Buna "Fıkhü'l-Hadis (فتحه الحديث)"³⁴ denir. Fıkhü'l-hadis, hadislerin anlaşılmasını kolaylaştıran klasik hadis ilimlerindedir.

Konu başlıklarını çok iyi koyduğu düşünülen Buharî için (فتحه البخاري في تراجمه) *Fıkhü, kitabının babları arasında saklıdır*³⁵ denilmiştir. Cami, sünen, musannef türü eserlerin müellifleri hadisleri konularına göre yerleştirerek rivayet ettiklerinden; benzer ka-naati onlar için de taşımak mümkündür.

Şimdi biz, hadis imamlarının bu hadisi hangi konu başlığı altında ele aldıklarına bakarak inceleyeceğiz. Mümkün merteye *kronolojik* sırayı izleyeceğiz.

Müsnedler *konularına göre* yazılmış eserler olmadığından; burada sadece hadisi tespit bakımından zikrettik. Mesela, Ahmed b. Hanbel, yaşayan mezhep imamı olmasına rağmen, eseri müsned tarzında olduğundan, burada hadisi nasıl anladığı hususunda bir bilgi yoktur.

Ulaşabildiğimiz kaynaklardan Ma'mer b. Râsid'in (ö.154/771) *Camii'*nde, (باب (ما أدرك الناس من النبوة الأولى إلا قول الرجل: إذا لم تستح فاصنع ما شئت) (الحياء والتخشع) şeklinde geçmektedir.³⁶ Bu eserin "Kitab/kab" bölümleri olmayıp tamamı "Bab/bab" olarak düzenlenmiştir. Bu hadisin hayâ babının son hadisi olması, utanma duygusu olmadıkça yapacak bir şey kalmadığının mesajı olarak algılanabilir.

³¹ Ebû Nu'aym el Esbehânî, *Hilyetu'l Eoliya ve Tabakatu'l Asfiya*, Beyrut, 1976; IV/370, VIII/ 124.

³² Beyhakî, *es Sünenü'l- Kübrâ*, Beyrut, 1355; XI/191-192; *Şuabu'l İman*, Beyrut, 1410, VI/131, 143.

³³ Hatib el-Bağdadî, Ebû Bekir, *Tarihu Bağdat*, Beyrut, ts.; XII/136; XIII/173-174.

³⁴ Hâkim Nisaburî, *Marife*, s. 63; Tahir el Cezairî, *Tevcihu'n- Nazar İlä Usüli'l-Eser*, haz. A. Fettah Ebû Gudde, Halep, 1995; I/423; ayrıca bkz. Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, Ankara, 2000; s.110-117; Ömer Özpinar, *Hz. Peygamber ve Hadislerini Anlamak*, İstanbul, 2012. (Kitabın tamamı bu konuyla ilgili olduğundan sayfa numarası vermedik.)

³⁵ İbn Hacer, el-Askalanî, *Fethü'l-Bârî bi-Şerhi Sahihü'l-Buhârî*, Beyrut,1379, I/13; M. Fuat, Sezgin, *Buharî'nin Kaynakları*, İstanbul, 1956, s. 53.

³⁶ Bkz. Yukarıda 14. dipnot.

Fıkıh mezhebi imamları, fıkhı'l-hadiste çok başarılı âlimlerdir. Mezheplerinin hâlâ yaşıyor olması bunun arkasında yatan nedenlerden biridir. Bunlardan İmam Malik'in (ö.179/801) *Muvatta'*ında, (كِتَابُ قَصْرِ الصَّلَاةِ فِي الشُّقْرِ) "Yolculukta namazı kısaltma" konusunda ve "Namazda iki elden birini öteki üzerine koyma" (باب وضع اليدين إحداهما على الأخرى في الصلاة) babında rivayet eder. Hadis metninin konduğu yerin konusuyla ilgisi olmayıp; sadece "maddelerden biri" olarak kaydedilir.³⁷ (من كلام النبوة إذا لم تستح فاعلم ما شئت) Metinde (الأولى) ilk kaydı olmaksızın "Peygamberlik sözlerinden" şeklinde; beş maddelik bir hadisin ilk maddesi olarak geçer. İmam Malik'in bu hadisi *Yolculukta namazı kısaltma* konusunda, yerleştirdiği yer (kitab/bab) anlamında bir katkısı yoktur ancak hadisi tespit açısından büyük önem taşır.

Abdullah b. Vehb Ebû Mesud'dan, (ö.197/812), (باب العزلة) de rivayet eder.³⁸ Bu baktaki hadislere baktığımızda takva konusunda, başkalarının hak/hukuku karşısında kendini tutma konularında olduğunu görürüz.

Abdurrezzak (ö.211/827) Musannef'inde, bu hadisi (باب الحياء والفحش) "Babu'l Hayâ ve'l Fuhs" başlığı altında rivayet eder.³⁹ Rivayetin kullanıldığı konu, ahlâkla ilgilidir. Metindeki lafız farkları anlamı değiştirmemektedir. Hadisin burada geçiyor olması hem tespit hem de konduğu yerin konusu açısından önemlidir.

Buhârî, Kitabu'l Edeb'de, hadis metnini bab başlığı olarak kullanır. (إذا لم تستحي إذا لم تدرك الناس من كلام النبوة الأولى إذا لم تستح فاصنع ما شئت) yukarıda, 78. babın ilk hadisi (باب فاصنع ما شئت) (باب فاصنع ما شئت) Kitabu'l Enbiyâ'da geçen rivayetin aynısıdır.⁴⁰ Ancak mana ile rivayet kapsamında (فانزع) fiili yerine (فاصنع) kullanılır. Yine Buhârî'nin ahlâk hadislerin topladığı *el Edebû'l Müfred* adlı eserinde (باب الحياء) hayâ konusunda ve hadis metninin bab başlığı olarak kullanıldığı konuda geçmektedir. Buhârî hadis metnini *bab başlığı* olarak (باب إذا لم تستح) (فاصنع ما شئت) değerlendirilmesi önem arz etmektedir.⁴¹

Bize göre, Buhârî'nin bu hadisi Kitabu'l Enbiya'da ele alması hayânın nebilerle ilgili "ortak payda" olmasıyla ilgilidir. Bu hadisin Kitabu'l Edeb'de geçmesi, hayâ duygusunun edebin ayrılmaz bir parçası olduğunun göstergesidir. Ahlâk hadislerini topladığı *el-Edebû'l Müfred*'de ele alması ise *hayânın dinin gereği* olmasından dolaydır.

İbn Mâce'de (ö. 273/ 887) Kitabu'z Zühd'ün (كتاب الزهد) hayâ babında (باب الحياء) geçmektedir.⁴² Bilindiği gibi bu konular da doğrudan doğruya ahlâkla ilgilidir.

Ebû Davud'un (ö. 275/889) Sünen'inde, Kitabu'l Edeb'de (كتاب الأدب) hayâ babında (باب الحياء) geçer.⁴³ Bu hadis, edep ve hayâ adı altında; ahlâkla ilgili olarak ele alınmıştır.

³⁷ Malik, *Muvatta*, Sefer 46 (II/158).

³⁸ Abdullah b. Vehb, a.g.e., II/523.

³⁹ Abdurrezzak b. Hemmam, a.g.e., XI/141, 143.

⁴⁰ Buhârî, *Edeb* 78 (VII/100).

⁴¹ Buhârî, *el Edebu'l Müfred*, s. 209, no: 597, s. 445, no: 1315.

⁴² İbn Mâce, *Zühd* 17 (II/1400).

⁴³ Ebû Davud, *Edeb* 6 (V/ 148-149).

İbn Hibban'ın (ö.354/965) *et-Tekâsim ve'l Enva'* adlı eserini fıkıh bablarına göre düzenleyen Emir Alâeddin (ö.739/1338) (كتاب الرقائق) Kitabu'r Rekâik ve (باب الحياء) hayâ babı altında ele alınmıştır.⁴⁴ Görüldüğü gibi konu ahlâkla ilgilidir.

Hâkim en Nisaburî (ö.405/1014) hadis usûliyle ilgili bir meseleden dolayı (إنما إن آخر ما حفظ من) (حفظ الناس من آخر النبوة إذا لم تستح فاصنع ما شئت) lafzıyla rivayet etmektedir.⁴⁵

İbn Fûrek el Esbehânî (ö.406/1015) *Müşkilu'l-Hadîs* adlı eserinde (إن آخر ما حفظ من) (كلام النبوة إذا لم تستح فاصنع ما شئت) şeklinde rivayet eder. *Kişi utanmadığı zaman her kötülüğü yapar; din ve hayâ onu engellemez*⁴⁶ yorumunu ekler. Bu yorum aşağıda gelecek olan Hattabî'nin yorumunu akla getirmektedir.

Ebû Nu'aym el Esbehânî'nin (ö.430/1038) *Hilye*'sindeki rivayetlerde *Cahiliyye döneminde, hâlâ peygamberlerden kalmış olarak bilinen bir söz*⁴⁷ olarak algılanmaktadır. Bu rivayetler yukarıda geçen Ahmed b. Hanbel rivayetleriyle örtüşmektedir.

Beyhakî'nin (ö.458/1065) *Sünen*'inde, Ebû Mesud'dan rivayet edilen metinler (كتاب الشهادات) (باب بيان مكارم الأخلاق و معاليها) ve (باب بيان مكارم الأخلاق و معاليها) adı altında geçer. Mükemmel ahlâka sahip olan kişinin mürüvvetli olduğu; şahitliğin kabulünde hayâlı olmanın şart olduğu konusunda bu hadisi zikreder.⁴⁸ Konu ahlâki güzelliklerle ilgilidir ki hayâ da bunlardan biridir. Ancak Beyhakî, diğer imamlardan farklı olarak, *hayânın hukukî şahitliğin şartı* olması açısından yeni bir yorum getirir.

Yine Beyhakî, *Şuabu'l İman*'da (الرابع و الخمسون من شعب الإيمان و هو باب الحياء بفضوله) İmanın 54. şubesi olarak hayâ babında ele alır.⁴⁹

Hadis metninin *evrenselliğini vurgulayan* birinci kısmı *ilk peygamberlerden itibaren söylenegelen sözlerden biri* -Buharî dışında- klasik hadis müelliflerini pek ilgilendirmemiş; vurucu mesajın bulunduğu *Utanmadığın takdirde yap istediğini!* cümlesi gündem konusu olmuştur. Buharî ise *Kitabu'l Enbiya*'da yine hayâ konusunda, edep ve ahlâkla ilgili olarak ele almıştır.

Görüldüğü gibi, hadis imamları bu hadisi ahlâk/edeb konusunda, *doğrudan hayâ/utanma ile ilgili* olarak ele almışlardır.

Ancak, bize göre, evrenselliğin ipucu olan birinci cümlesi, burada bir kısmını yazdığımız pek çok kaynakta, ikinci cümle ile birlikte rivayet edilmiştir.

İlk hadis şârihi Hattabî (ö.388/998) Ebû Davud'un *Sünen*'ine yazdığı şerhinde⁵⁰ bu hadis hakkında, bize göre, ilk açıklamaları yapar. Daha sonraki eserlerde bu düşüncelerin tekrarlandığını görürüz. *İlk nebilerden beri* (من كلام النبوة الأولى) sözünün an-

⁴⁴ İbn Hibban, a.g.e. II/371

⁴⁵ Hâkim Nisaburî, *Marife*, s. 21.

⁴⁶ İbn Fûrek, Muhammed b. el Hasen, *Müşkilu'l-Hadîs ve Beyânüh*, thk., Musa M. Ali, Beyrut, 1985, s. 295.

⁴⁷ Ebû Nu'aym el Esbehânî, a.g.e., IV/370, VIII/124.

⁴⁸ Beyhakî, *es Sünenü'l-Kübrâ*, Beyrut, 1355, 11/191-192.

⁴⁹ Beyhakî, *Şuabu'l İman*, Beyrut, 1410, VI/131, 143.

⁵⁰ İ. Lutfi Çakan, *Hadis Edebiyatı*, İstanbul, 1985, s. 137-138.

lamı, baştan beri hayâ buyruğunun değişmez, geçerliliğinin kesin olduğudur. Her nebi hayâlî olmuş ve buna teşvik etmiştir. Şeriatlarında nesh edilen hükümlerden biri değildir; bir şey karşılığında değiştirilmemiştir. Doğruluğu kabul gören, erdemi açık olan bir emirdir. Utanmanın iyiliği konusunda akıl sahipleri aynı fikirdedirler. Nitelikleri böyle olunca da değiştirilmemiş veya yürürlükten kalkmamıştır.⁵¹ Hattabî bunları yazarken şüphesiz kendisinin de kaynakları vardı. Ancak bu görüşleri nedeniyle Hattabî'nin *hadisin evrensel yönüne ilk vurgu yapan kişi* olduğunu söyleyebiliriz.

İbnü'l-Esîr (ö.630/1233 bu sözden maksadın 'ilk peygamberlerin şeriatlerinden beri hayânın iyi bir şey olarak sürüp geldiğini; nesh edilen şeylerden olmayıp kaldırılmamış olduğunu ifade eder'⁵² diyerek hayânın evrenselliğini vurgular.

İbn Manzur (ö.711/1311) hayâ kelimesini dil açısından incelerken bu hadisi zikreder.⁵³ Bunların görüşleri aşağıda, *hayânın anlamı* konusunda gelecektir.

İmam Nevevî'nin (ö.676/1277) *Kırk Hadis*'i, yazıldığı günden günümüze kadar gelen, üzerine şerhler yazılan ve yüzyıllardır güncelliğini koruyan kırk hadis kitaplarından biridir. Bu hadis, seçilen metinlerden 20. hadis olarak geçmektedir.⁵⁴ *Kırk Hadis* şârihlerinden İbn Receb (ö.795/1393) konuya vurgu yapmakta; "bu hadis ilk peygamberlere işaret etmekte, insanların bu sözü kullandığını, kuşaktan kuşağa birbirlerinden miras olarak aldıklarını; bu durumun ilk peygamberlerin bu sözle geldiklerini gösterdiğini, bu sözün halk arasında meşhur olduğunu, bu ümmete kadar da geldiğini"⁵⁵ söyler.

Kâmil Miras (ö.1957) bu hadisi açıklarken *Bu ahlâkî düstûrun ümmetler arası cihan-şümûl bir mevki'i vardır*⁵⁶ diyerek hadisin evrenselliğine dikkat çeker.

Böylece, bildiğimiz kadarıyla, birkaç kişi tarafından hadisin evrensel boyutu-na değinildiğini görürüz.

C. HAYÂ'NIN ANLAMI VE ÇEŞİTLERİ

Utanmazsan, dilediğini işle hadisinde (أنته) = hayâ kelimesi Türkçe'de utanmak ve arlanmak⁵⁷ mastarlarıyla ifade edilmektedir.

Hayâ, Arapçadan Türkçeye geçmiş bir kelime olup *utanma duygusu, utanç, utanma, sıklıma* anlamlarına gelir. Yine Arapça'dan Türkçeleşen *âr/ar* kelimesi de utanmakla eş anlamlı olup *arsız utanması, sıklıması olmayan, yülşik, yüzüstü* (kimse)⁵⁸ demektir.

⁵¹ Ahmed b. Muhammed el-Hattabî, *Meâlimu's Sünen*, Çağrı, İstanbul, 1992, V/148-149.

⁵² İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fi Garibi'l Hadis ve'l-Eser*, 1/470-471; *Câmiü'l-Uslûl min Ehâdisi'r-Resul*, 3/620.

⁵³ İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut, 1968, V/56, 57.

⁵⁴ Muhyiddin Nevevî, *Kırk Hadis*, çev. A. Naim, Ankara, 1967, s. 26-27.

⁵⁵ İbn Receb, Ebû'l-Ferec, *Câmi'u'l-Ulûm ve'l-Hikem*, Beyrut, 1408, s. 199.

⁵⁶ Zeynuddin Zebidî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, çev. K. Miras-A. Naim, Ankara, 1973, XII/151.

⁵⁷ Şemseddin Samî, *Kâmûsu Türkî*, Dersaâdet, 1317, I/ 194.

⁵⁸ *Türkçe Sözlük*, TDK, Ankara, 1988; I/78, 623-624, <http://tdkterim.gov.tr/bts/erisim> tarihi:19.06.2012.

Öncelikle hayâ kelimesinin *semantik alanı* tespit edilip incelenmedikçe hayâ kavramı hakkında yapılacak araştırmalar eksik kalacaktır. Çünkü hayâ kavramı *utanmak* kelimesine indirgenmiş olacaktır. Arapçada hayâ kelimesi âr, hicap, takvâ gibi kelimelerle münasebetli olup dilimizde utanma, arlanma, çekinme, sıkılma, mahcup olma, kınanma korkusu gibi kelimeleri kapsar. İman ve ahlâk kavramlarıyla doğrudan ilgili olan hayânın semantik alanını tespit eden bir çalışma, bildiğimiz kadarıyla, henüz gerçekleşmemiştir. Ancak bu iş, bu makalenin boyutunu ve bizim şu andaki gücümüzü aşacak bir girişim olur.

Hayâ kelimesi Kur'an ve hadiste geçmektedir. Ragıb el-İsfahânî (ö.502/1108) Kur'an sözlüğü konumunda olan *Müfredâât*'ta hayâyı, kişinin çirkin davranışlardan rahatsız olup onları terk etmesi olarak tarif etmektedir.⁵⁹ Hayâ duygusunun kutsal kitaplarda ve özellikle de Kuran'daki işaret taşlarına ileride işaret edeceğiz.

Hadislerde hayâ kelimesi çok geniş kapsamlıdır.⁶⁰ Rivayetlerin çoğunluğu *Hayânın imandan olduğu* noktasında özetlenebilir. Bunlardan bir kısmı makalemiz içerisinde geçecektir. Hayâ, imandan bir parça olunca, hayâ ile iman arasında bir *doğru orantı* olduğu söylenebilir. Nitekim İbn Kuteybe (ö.276/889), *Hayâ, imandandır* hadisini açıklama bağlamında bu hadisi kullanır ve şu açıklamada bulunur: Kişi, hayâsı sebebiyle günahlardan uzak durur; böylece hayâ imanun bir parçası olur. Fâsık, her kötülüğü işler, her çirkin işi yapar; dini ve hayâsı ona engel olmaz. Böylece hayâ ve imanun aynı işi yaptığını görürüz. Bu hadisi açıklarken de 'hayâsı olmayan fasık kişinin her kötülüğü yapacağını; birbiriyle neredeyse özdeş olan din ve hayânın o kişiyi engellemeyeceğini'⁶¹ söylemiştir.

Tahavî'de (ö.321/933) hadisin anlamı şöyle açıklanmaktadır: Burada hayâlî olmaya teşvik vardır; hayâsız olanun istediğini yapabileceğini bildirmektedir. Yoksa her istediklerini yapma emredilmemektedir. Burada hayâsızlıktan sakındırma vardır ancak söz emir şeklinde gelmiştir. Bu durum Kur'an-ı Kerim'deki 'İstedığınızı yapınız!'⁶² gibi ayetlerin anlamına benzer. Buyruğun özünde sakındırma vardır.⁶³

Bilinen ilk hadis şârihi Hattabî'nin bu hadis hakkında yaptığı açıklamaları derli toplu olup; sonraki eserlerde bu düşünceler tekrar edilmektedir.

Buna göre, "Dilediğini yap!" cümlesinin açıklamasında üç görüş vardır:

1. Emir gibi gözükse de haber cümlesidir. Sanki *Utanma duygun senin canunun istediğini -iyi veya kötü- bir şeyi yapmanı engellemiyorsa, yap* denilmek istenmektedir. Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm bu görüştedir.

2. Tehdit olup Fussilet Suresi 40. âyetinin *Dilediğini işle; cezasını çekersin* anlamındadır. Ebû'l-Abbas, Ahmed b. Yahya bu görüştedir.

⁵⁹ Ragıb, a.g.e., s. 140.

⁶⁰ Bkz. Wensinck, I/542-543.

⁶¹ İbn Kuteybe, *Te'vil-ü Muhtelifi'l-Hadis*, Beyrut, 1973; s. 71.

⁶² Fussilet 41/40; İsrâ 17/64 ve Nisâ 4/120 ayetleri de misal verilmektedir.

⁶³ Tahavî, a.g.e., IV/197.

3. Bakarsın, yapmak istediğin şey utanılacak bir iş değilse yaparsın; utanılacak bir iş ise yapmazsın. Şafiî mezhebindeki fakih Ebû İshak el Mervezî bu görüştedir.⁶⁴ İbnü'l Esîr (ö.630/1233), hadis sözlüğü konumunda olan eserinde, yukarıdaki iki görüşü birleştirerek, hadis hakkında iki yorum olduğunu yazar:

1. Utanmaz, arlanmazsan; canının istediğini yap. İyi ya da kötü. Söyleniş emir şeklindedir ama anlamı azarlama ve tehdittir. Burada hayânın insanı kötü pozisyonlardan caydırdığına işaret vardır. Hayâ perdesi yırtılırsa, her kötülüğü ve her çirkin işi yapmak o kişinin göreviymiş gibi olur.

2. Yapacağın işin utanmayı gerektiren bir iş olmadığına; doğru olduğuna inanıyorsan, işle.⁶⁵

Dilci İbn Manzur (ö.711/1311) ise İbn Esîr'den yukarıdaki görüşü iktibas yapar. Ayrıca bu hadisle ilgili olarak *Hadisin anlamında hayâyı teşvik ve hayâsızlığı ayıplama vardır*⁶⁶ der.

İbn Receb (ö.795/1393) de bu hadisin iki anlamı olduğunu söyler: Birincisi (تأنى / فاصح) yap sözü emir manasına olmayıp tehdit anlamındadır. Yukarıdaki genel görüşler içinde bu 'ikinci görüş' olarak geçmişti. İkincisi ise, yukarıda birinci görüş olarak geçen, *hayâ duygun engel olmuyorsa dilediğini yap* anlamına gelir. Çünkü hayâ kötülükleri yapmaya engeldir.⁶⁷

Müellifler birinci görüşün asıl ve meşhur olduğunu kabul etmektedirler. Bununla birlikte ikinci bir görüşün bulunduğunu da söylerler. Mesela Maverdî (ö.450/1058), hadisin ikinci anlamı olan *Yapmak istediğin iş utanmayı gerektiren bir şey değilse, yapabilirsin* görüşü için "hadisin bu anlamı göz önüne alındığında, hayânın hakem tayin edildiğini söyler. Hayâ, insanı olur olmaz şeyleri yapmaktan alıkoyar." "Rasûl'ün sözlerinin hepsinin tek bir anlama gelmesi şart değildir. Hadisler arasında çelişki olmadıkça manalarının farklı olması, hikmetli ve edebî olduğunu gösterir."⁶⁸

Hadisin ikinci yorumu, hayâ için belirli bir ölçü vermese de, uygarlık sürecindeki psiko-sosyal gerçeklerle örtüşmektedir.⁶⁹ Çünkü hayânın ya da hayâsızlığın ölçüsü toplumun o dönemde geliştirdiği 'değer yargısı' olmaktadır. Toplumun uygarlaşma sürecinde hayâ konusu olarak kabul edilen değerlerin mutlak iyi ya da kötü oluşu söz konusu olmamaktadır.

Bize göre, hayânın hakem olması görüşünü şu hadis de desteklemektedir: Allah Elçisi'ne (s.a.v.) iyilik ve kötülük (البر و الإثم) sorulunca *İyilik, güzel ahlaktır; kötülük/günah ise gönlünü daraltan/canını sıkan ve başkalarının görüş bilmesini istemediğin*

⁶⁴ Hattabî, a.g.e., V/ 148-149.

⁶⁵ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fî Garîbi'l Hadîs ve'l-Eser*, 1/470-471; *Câmiü'l-Uşul min Ehâdîsi'r-Resul*, 3/620.

⁶⁶ İbn Manzûr, V/56, 57.

⁶⁷ İbn Receb, a.g.e., s. 199.

⁶⁸ Ali b. Muhammed el-Maverdî, *Edebu'd Dûnya ve'd Dîn*, Beyrut, 1998, s. 192-193.

⁶⁹ Bkz. Norbert Elias, *Uygarlaşma Süreci*, çev. E. Ateşmen, İletişim, İstanbul, 2009, 1/175-229

*şey*⁷⁰ cevabını vermiştir. Burada kötü ve günaha götüren eylemleri söylemek veya saymak yerine bir ölçü verilmektedir. Bir işi yapınca, yapan kişinin vicdanen rahatsız olması, o eylemin kötü olduğunun kişisel karutudur. Bir iş yapacakken sağa-sola bakmak, o işin başkaları tarafından görülmesini/bilinmesini istememektir. Çünkü bu tavır, başta başkalarından çekinme, utanma olmak üzere; birçok hususu beraberinde getirir. Psikolojik olarak da o işin doğru olmadığına aslında o kişi tarafından bilindiğinin delilidir. *İnsanın utanmasına yol açan şey günah yani içtimâî bir havada hissolan utanmadır.*⁷¹ Ancak bu hayânın alt-yapısını toplumun o dönemdeki değer yargıları oluşturmaktadır.

Yapacağı işin utanmayı gerektiren bir iş olmadığına; doğru olduğuna inanıyorsan, yap görüşü hayâyı göreceli hale getirmektedir. Göreceli olması ise, ilk peygamberden son peygambere, hepsinin ortak paydası, kaynağı vahiy olan ve onu şahıslarında ortaya koyan nebiler gerçeğiyle örtüşmemektedir. Değer yargıları dinden kaynaklanan toplumlarda gelenekler dinin etkisiyle olduğundan, o toplum için o zaman söylenmiş bir söz başka bir çağda değer yargıları değişmiş bir toplum için uygun düşmeyebilir. Böylece evrensel değil yerel olur. Bu görüş hayâyı bütün zamanlar, mekânlar ve toplumlar için "göreceli" hale getirmektedir. Mesela, aşağıda *Hayânın İşaret Taşları*'nda geleceği üzere, Lut (a.s.) kavminin davranışı sapıklık iken, o tip insanlar toplumda çoğunluğu oluşturduğundan, bu çoğunluğa göre eşcinsellik ayıp sayılmamaktadır. Oysa Lut'dan (a.s.) sonra gelen elçilerin çizgisi de eşcinselliği hayâsızlık saymaktadır.

Toplumun değer yargılarını belirten göstergelerden biri de atasözleridir. Atasözleri, adı üzerinde, atalardan bize söylene söylene gelen hikmetli ve edebi sözlerdir. Bu hadisin Türk atasözlerine yansımaya baktığımızda, yukarda ifade ettiğimiz gibi, benzer bir ifade buluruz. Mesela *Hayâ insandandır* yani utanmanın insanla ilgili bir duygu olduğunu anlatmaktadır. "Arsızın yüzüne tükürmüşler: Yağmur yağıyor! demiş."⁷² sözü artık yüzüzlüğün doruğa ulaştığının belgesi olmaktadır. Aynı şekilde *ar damarı çatlamak* ve *hayâ perdesi yırtılmak* deyimleri⁷³ utanma duygusu olmayan veya bu duyguyu yitirenlerin ne kadar tehlikeli olduğunu anlatan deyimlerdir.

Hadisten mühlhem Arapça atasözleri içinde (إذا لم تستح فاصنع ما شئت) hadisinin atasözü haline geldiğini görüyoruz.⁷⁴

Hadisleri psikolojik açıdan ele alan bir eserde hayâ: "Dinî, ahlâkî yönden makbul olmayan veya kötü ve çirkin görülen bir işin yapılmasından doğan; insanın utanma ve korku duyduğu bir tepki hali"⁷⁵ olarak tarif edilmektedir.

⁷⁰ Müslim, *Birr* 14, 15 (III/1970); Tirmizi, *Zühd*, 52 (IV/597); Ahmed b. Hanbel, 4/182, 227, 5/ 251, 252, 256; Darimî, *Rekaik* 73 (II/628).

⁷¹ Sadık Kılıç, *Kuran'da Günah Kavramı*, Konya, 1984, s. 36.

⁷² *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, İstanbul, 1971, II/ 209, I/44.

⁷³ *Türkçe Sözlük*, I/78, 623.

⁷⁴ Muhittin Uysal, "Hadis Meselleri", *Selçuk Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2007, Sayı: 23; s. 82.

⁷⁵ M. Osman Necatî, *Hadis ve Psikoloji*, çev. M. Işık, Ankara, 2000, 2008, s. 89.

M. Akif (ö.1936), 1918 yılında, hayâ hakkındaki düşüncelerini şu mısralarda dile getirir: "Hayâ sıyrılmış, inmiş; öyle yüzüzlük ki her yerde / Ne çirkin yüzler örtermiş meğer o incecik perde!"⁷⁶ Bu incecik perde fizikî olarak, kimi zaman yanakta ya da yüzde kızarma şeklinde gerçekleşen bu duygu, çoğu insanlarca değerlidir.

Son yapılan tanımlardan birinde ise hayâ: "Kınanma endişesiyle kurallara aykırı davranmaktan kaçınma ve bunu sağlayan duygu için kullanılan ahlâk terimi"⁷⁷ olarak tarif edilmektedir.

Sosyolog Elias (ö.1965) *Uygarlığın Bir Teorisi İçin Taslak* hazırlar ve *utanma ve mahcubiyet* konusunu uygarlaşma sürecinin ana başlıklarından biri olarak ele alır. Elias der ki: "Utanma hissi, belirli vesilelerle tekil insanın içinde otomatik ve alışkanlığa bağlı olarak kendini yeniden üreten özgül bir heyecan, bir tür korkudur. Yüzeysel olarak bakıldığında, sosyal alçalmadan duyulan korkudur ya da genel söylersek başkalarının üstünlük taslayan jestlerinden duyulan korkudur."⁷⁸

Hayânın yaratılışa olup/olmadığı konusu psikolojinin alanı olup bizim yetkimizi ve makalemizin alanını aşar. Ancak tespit edebildiğimiz kadarıyla, *garibu'l-hadis/hadis* sözlüklerinden önce, İbn Kuteybe'de (ö.276/889) bu konu gündeme gelmiş, *huy, tabiat olan şeyin nasıl olup da sonradan kazanılan imanun bir kısmı sayılacağı*⁷⁹ sorgulanmıştır. Yani ahlâkın konusu hayâ, *yaratılışa var olan bir huy* olarak algılanmıştır.

Garibu'l Hadis müelliflerinden İbnu'l-Esîr (ö.630/1233) de hayâ için, psikolojide önemli bir kavram olan (غربة) *güdü* kelimesini kullanır.⁸⁰ Yani ahlâkın konusu hayâyı, *yaratılışa var olan bir huy* olarak algılamıştır.

İbn Manzur (ö.711/1311), "Bazıları, hayâ yaratılışa var olan bir huy (غربة) iken nasıl olur da sonradan kazanılan imanun bir parçası olur?"⁸¹ derken sanki İbn Kuteybe'ye atıfta bulunmaktadır.

İbn Receb (ö.795/1393) de hayânın iki çeşit olduğunu söyler. Birincisi yaratılış gereği olup sonradan kazanılmaz. İkincisi Allah'ı bilip tanımakla sonradan kazanılan hayâ olup hadisimizin anlamı budur.⁸²

Utanma, az ya da çok, yaratılışa var olan bir duygudur. Nitekim hadisleri psikolojik açıdan inceleyen çağdaş bir yazar hayâ duygusunu *sevgi, nefret, kıskançlık* gibi duygularla bir arada ele almıştır.⁸³

⁷⁶ M. Akif Ersoy, *Safihât*, İstanbul, 1984, s. 455.

⁷⁷ Mustafa Çağırıcı, "Hayâ", *DİA*, İstanbul, 1997, XVI/554.

⁷⁸ Norbert Elias, *Uygarlaşma Süreci*, çev. E. Özbek, İletişim, İstanbul, 2009, II/298, 376, 377.

⁷⁹ İbn Kuteybe, a.g.e., s. 71.

⁸⁰ İbnu'l Esir, *en-Nihâye fi Garibi'l-Hadis ve'l-Eser*, I/470.

⁸¹ İbn Manzur, a.g.e., V/56.

⁸² İbn Receb, a.g. e., s. 202.

⁸³ Necatî, a.g. e., s. 89.

Ahmed Rif'at (ö.1312/1894) ahlâk sözlüğü konumundaki eserinde hayâyı iki kısma ayırır: Birincisi fitrî hayâ: Halkın yanında avret yerlerini açmamak gibi. İkincisi dinî hayâ: Yaratan ve yaratılan huzurunda edep ve hürmet duygularıyla dopdolu olmak⁸⁴ demektir.

Burada fitrî hayâ sadece insan vücuduyla ilgili dar bir alanda tarif edilmektedir. Tanımda geçen *gibi* kelimesi benzeri şeyleri kapsasa da bu çeşit utanma en başa konmaktadır. Âdemle Havva'nın 'yasak ağaca yaklaşma'ları sonucu *örtünmeye başlama* eyleminin kaynağının *utanma* olduğu kutsal kitaplar ve onların tefsirlerinde belirtilmektedir. Sosyal bir varlık olan insanın hayatında utanma duyguları, ilkel toplumdan uygar topluma doğru kendini belli etmektedir. Utanma, insanla birlikte var olan din duygusunun etkisiyle güç kazanmaktadır. "Utanma duygusu sonucu giyinmenin ilkel toplumlara Hıristiyan misyonerlerinin etkisiyle geldiği belirtilmektedir."⁸⁵ Giyim bir *sektör* olduğu düşünüldüğünde buna katılmak tam olarak mümkün olmasa da gerçek payı bulunmaktadır.

Aslında hayâ, günlük hayatın bütün safhalarında, ötekinin kendisi hakkında ne düşüneceğini hesap ederek yapılan/terk edilen davranışların bütünüdür. Temelinde kınanmak, küçük görülme gibi psikolojik duyguları taşıyan bu duygunun yaptırım gücü büyüktür. Elias, Avrupa'daki uygarlık sürecini anlatırken XIII. yüzyıldan itibaren âdab kitaplarında bulunan *sofra adabı, etin yeniliş şekli, bıçak-çatal kullanma alışkanlıkları* verileri üzerinde konuşurken utanma duygusunun nasıl belirleyici ve yüzyıllar içinde nasıl değişken olduğunun psiko-sosyolojik yorumunu yapar.⁸⁶

Rotterdamlı Erasmus (ö.1536) papaz olan fakat kiliseden *cübbe giymeme izni* alan bir bilim adamıdır. Çocuklar/gençler için yazdığı *Konuşmalar* adlı kitabı Avrupa'da, yüzyıllarca ders kitabı olarak okutulur. Buradaki bir sahnede, genç kız Lukreita ve delikanlı Sophronius'un konuşmaları⁸⁷ *Yusuf ve Züleyha* olayını anımsatır. Erasmus, Sophronius'a özenmekte ve özendirilmektedir. Burada utanmanın, kaynağını dinden aldığı kendini açıkça gösterir.

Elias, Avrupa'daki Uygarlık Süreci'ni anlatırken XIII. yüzyıldan itibaren âdab kitaplarında sümkürme, tükürme, yatak odasındaki davranışlar, erkek ve kadın arasındaki ilişkilere bakışın değişmesi gibi günlük hayatın doğal davranışlarında meydana gelen değişimleri izler. XVI. yüzyıldan itibaren utanma ve sıkılma eşliğinin yükseldiğini, insanların özdenetimlerinin arttığını tespit eder. (ikinci bölüm-ikinci kısım) Sonuç olarak, *utanma ve sıkılma duygularına ait standardın zamanla yakınlığı* söyler. *Utanma ve sıkılma duygularının oluşumu, sıkılma eşliğinin yakınlığı, hem doğal hem de tarihsel bir süreçtir.*⁸⁸ der.

⁸⁴ Ahmed Rif'at, *Tasvir-i Ahlâk*, Dersaadet, 1309, s. 121.

⁸⁵ Mahmut Tezcan, "Giyim Olgusuna Sosyo-Kültürel Bir Bakış ve Türklerde Giyim", s. 258, 255.

⁸⁶ Elias, a.g.e., I/175-229.

⁸⁷ Elias, a.g.e., I/278, 283.

⁸⁸ Elias, I/228-229; II/382; ayrıca bkz. II/212, 266.

2- Dinî hayâ, yukarıda *Yaratan ve yaratılan huzurunda edepli olmak* diye tarif edilirken daha geniş kapsamlı bir utanmadan bahsedilmektedir. Bu, 'Allah'tan ve kuldan utanmak' olarak ifade edilebilir.

*Allah'tan gerektiği gibi hayâ ediniz*⁸⁹ (استحيوا من الله حق الحياء) hadisi başın (beş duyu) ve karnın/bedenin; beynin algıladığı konularda haramlardan kendini korumak olarak ifade edilmiştir. *Kork, Allah'tan korkmaktan*⁹⁰ sözü bu sınırı tanımayanları anlatmaktadır. (أُتِيَ) fiilinden türeyen (تَقْوَى) takvâ kelimesi dilimize *korkmak* olarak çevrilmiştir. Sosyolog Elias, kişi "sevgi ve saygısına önem verdiği ya da önem vermiş olduğu başkalarının sevgi ya da saygısını kaybetmekten korkmaktadır. Onların tutumu kendi içinde otomatik olarak kendine karşı benimsediği bir tutum halinde pekişmiştir."⁹¹ derken dinî literatürdeki takvâ kelimesini akla getirmektedir.

Hayâ, kaynağı ne olursa olsun, kapsamı ne kadar dar ya da geniş olursa olsun, uygarlık süreci içinde ne kadar değişken olursa olsun, insanın bazı davranışları yapması/yapmaması konusunda "yaptırım gücü" olan bir duygudur. İnsan, bulunduğu grup içinde, ötekiyle olan ilişkilerinde bu duyguyla ilgili kuralları hesaba katmak ve ona göre davranmak durumundadır. Bu duygu hesaba katıldığı zaman kişiyi o işten alıkoyan bir bariyer olmaktadır. Bu duygu olmadığı ya da hayâ perdesi yırtıldığında kişiyi engelleyecek bir mani yoktur.

Hayâ ya da utanma disiplinler arası boyutları olan çok geniş kapsamlı bir kavramdır. Biz bu makalede bu kavramın evrenselliğini konu edinen hususları ele almaya çalıştık. Bu arada hayâ hakkında da bazı açıklamalarda bulunmak kaçınılmaz oldu. Bunlardan biri de hayânın farklı görünüşlerini ana hatlarıyla hatırlatmak olacaktır.

Hayâ, ana hatlarıyla, mesela Maverdî (ö.450/1058) tarafından, üç şekilde ele alınmaktadır:

- 1- Allah'tan utanmak
  - 2- Kuldân/insanlardan utanmak
  - 3- Kendinden utanmak.⁹²
- Şimdi bunları kısaca açıklayalım.

1-Allah'tan Utanmak/Korkmak: Kur'an-ı Kerim'de çoğunlukla 'ittikâ' olarak anılan ve dilimize 'korkmak' olarak geçen utanma şekli. (استحيوا من الله حق الحياء) "Allah'tan gerektiği gibi hayâ ediniz" hadisinde "bu işin nasıl olacağı?" sorulduğunda "başın

⁸⁹ İbn Ebî Şeybe, Abdullah b. Muhammed, *el-Musannef fi'l Ehadisi ve'l-Âsâr*, Beyrut, 1994, XIII/223; Ahmed b. Hanbel, I/387; Tirmizî, Kıyame 24 (IV/637); Taberânî, a.g.e., VII/226; Beyhakî, Şuabu'l-İman, VI/141.

⁹⁰ *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, İstanbul, 1971, II/279.

⁹¹ Elias, a.g.e., II/378.

⁹² Maverdî, a.g.e., s. 193.

(beş duyu) ve karnın/bedenin; beynin algıladığı konularda haramlardan kendini korumak⁹³ olarak ifade edilmiştir.

Yusuf (a.s.) Mısır'dayken, evinde kaldığı efendisinin eşi olan kadının zina teklifine karşı çıkmıştır.⁹⁴ Hikâyede geçen Allahtan korkma/utanma duygusu Tevrat'ta da geçmektedir.⁹⁵ Olayın sözlü kültür kısmının edebiyata yansımada utanıp putunu örtmesi Yusuf'un Allah'tan korkması/utanmasıyla örtüşmektedir.⁹⁶ Burada utanma, Yusuf (a.s.) açısından Allah'a sığınma, yanlış yapmaktan kaçınma şeklinde gerçekleşmektedir. Sözlü kültürle gelen ve yazıya geçen *Züleyha'nın putunu örtmesi* mücessem Tanrı anlayışında *görülme*yi istememe tarzında ortaya çıkmaktadır. Erasmus'un gençler için yazdığı *Konuşmalar* adlı kitabındaki bir sahnenin *Yusuf ve Züleyha* olayında Yusuf'un hayâsını anımsattığını söylemiştik. Sonuçta oğlan kızı ikna eder ve hayâlî bir hayatın içine çeker.⁹⁷

Cibril hadisi olarak bilinen uzun hadisin bir bölümünde geçen *ih̄san*⁹⁸ kavramı ise *Allah'ı görüyormuş gibi* davranılması tevhid inancında kulluk kalitesini belgelemektedir. Temel İslam bilimlerinde tasavvuf bu konuyla çok ilgili olup ehl-i tasavvuf bu olguyu çok önemsemiştir. *Biri bizi gözetliyor* sözü öncelikle Allah'ın gördüğü/bildiği; sonra gören birilerinin olabileceği ve sonunda *Allah ve Elçisi'nin olmasını istediği şekilde olmak şeklinde* açıklanabilir.

Günümüzde teknoloji ürünü olan kameraların caydırıcılığı bu nedenle olsa gerektir.

2- Kuldan Utanmak: İnsanın kendi gibi olan insanlardan çekinerek bazı şeyleri yapmaması. Bu konuda kaygılar çoktur. Dıştan ve içten gelen sebeplerle kişi yapacağı yanlış yapmaktan vazgeçer. Gelenek, kanun korkusu, kınanma v.s. *Adam adamdan korkmaz, utanır*⁹⁹ atasözü insanları ahlâklı davranmaya iten korku değil,

⁹³ Tirmizî, Kıyame 24 (IV/637); Ahmed b. Hanbel, I/387; hadisin 35 adet tahriri için bkz. <http://www.islamweb.net/hadith/hadithServices.php?type=1&cid=2409&sid=5079>, erişim tarihi: 04.08.2012.

⁹⁴ Yusuf (12), 23.

⁹⁵ Tevrat, Tekvin; 39/6- (Potifar sahip olduğu her şeyin sorumluluğunu Yusuf'a verdi; yediği yemek dışında hiçbir şeyle ilgilenmedi. Yusuf güzel yapılı, yakışıklıydı. 7- Bir süre sonra efendisinin karısı ona göz koyarak, "Benimle yat" dedi. 8- Ama Yusuf reddetti. "Ben burada olduğum için efendim evdeki hiçbir şeyle ilgilenme gereğini duymuyor" dedi, "Sahip olduğu her şeyin yönetimini bana verdi. 9- Bu evde ben de onun kadar yetkiliyim. Senin dışında hiçbir şeyi benden esirgemedi. Sen onun karısısun. Nasıl böyle bir kötülük yapar, Tanrı'ya karşı günah işlerim?" 10- Potifar'ın karısı her gün kendisiyle yatması ya da birlikte olması için direktiyse de, Yusuf onun isteğini kabul etmedi. *Kitabı Mukaddes*, s. 41

⁹⁶ Abdulkemim Kuşeyri, *er- Risâletü'l Kuşeyriyye*, thk. A. Mahmud b. eş- Şerif, Kahire, ts., II/456; bkz. Ahmet İcli, "Hamdullah Hamdi'nin Yusuf u Züleyha Mesnevisi'nin Kavram ve Sembol Boyutu", *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl: 13 Sayı: 39 (Bahar 2009), s.198. [http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20%20EDEBIYATI/ahmet icli hamdullah hamdi mesnevi.pdf](http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20%20EDEBIYATI/ahmet%20icli%20hamdullah%20mesnevi.pdf), erişim tarihi: 04.08.2012.

⁹⁷ Elias, a.g.e., I/ 278, 283.

⁹⁸ Buharî, İman, 37 (I/18), *el Edebu'l Müfred*, s. 59; Müslim, İman 7 (I/7); Ebû Davud, Sürne 16 (V/72); Tirmizî, İman 4 (V/7); İbn Mâce, Mukaddime 63, 64 (I/24, 25); Ahmed b. Hanbel, I/ 28, 51, 53, 219; 107, 426; 4/ 129, 164.

⁹⁹ <http://tdkterim.gov.tr/atasoz/?kategori=atalst&kelime=utan&hng=tam>, erişim tarihi: 20.06.2012.

küçük görülme duygusudur. Bu duygu insanların *bir şeylerden korkarak/çekinerek* bazı yanlışları yapmamasını sağlar. Bu duygunun kaybı da sınır tanımama ve ahlâkî konularda *kayıtsız-şartsız* olmaya götürür. *Allah'tan korkmaz; kuldan utanmaz* atasözü bu noktada kendini gösterir. İnsanlardan utanmak, kötülükten alıkoyan bir güç olmaktadır.

Her çağ ve kültüre göre *göreceli* olan *kuldan utanma* şekli sonuçta kişinin sıkıldığı, çekindiği, utandığı şeyi yapmama konusunda bir engel oluşturmaktadır. Uygarlık sürecinde, utanma kavramları içinde en çok yer tutan bu tür utanmadır.

3- Kişinin Kendinden Utanması: Kişinin, kendine karşı tutarlı olmasıdır. Utanılacak şeylerin adı ayet/hadiste konya da konmasa da, kendine karşı tutarlı olan kişi yapacağı veya yapmayacağı bir işi gönlüne danışır. Yukarıda verdiğimiz (, ﷺ ﷺ) hadisinin günah/kötülük kısmı, kişi ve toplumun "kendi içinde tutarlı" olmasını sağlayacak bir ölçüdür.

Bilge kişilerin *Ahlâkî ahlâksızdan öğrenme* prensibinden hareket ettiğimizde, bu hadisin kötülük/günahı tanımlayan ikinci bölümü bize hayâyî tarif etmektedir.

Kişinin yaşından, başından, sakalından, vb. utanması, kendinden utanmanın bazı göstergeleridir. Mesela, "Adamın biri, daha önce âlem yaptığı arkadaşları tarafından davet edilince gitmedi. Sebebini sorduklarında *Dün gece 40 yaşıma girdim; yaşımdan utanıyorum* cevabını verdi."¹⁰⁰ Dilimizdeki *Sakalından utan!* sözü bu caydırıcılığı ifade etmektedir.

Değerlerimiz evrensel midir? sorusuna *göreceli* cevabını veren yazar der ki: Ahlâk (törebilim) söz konusu olduğu zaman problem daha da önemlidir. Bilincimizin izafi olduğunu kanıtlamak isteyen Schopenhauer, Prusyalı bir askerinin *düelloyu kabul etmemeyi çok aşağılayıcı bir durum olarak kabul ettiğini, domuz eti yiyen dinine sadık bir Yahudi'nin ise kendisini namusu kirletilmiş, hakarete uğramış biri olarak kabul ettiğini*¹⁰¹ müşahede ediyor. Dünyada geçerli kitabî dinler olmasına rağmen Hıristiyanlığın yaygın olduğu toplumlarda domuz eti Müslüman toplumlardaki koyun eti gibidir. Düello geleneği olmayan toplumlarda bu davet ölmenin/öldürmenin öteki adıdır.

Dinlere, dinlerin gölgesinde oluşan geleneklere göre hayâ duygusu, göreceli de olsa, sosyal bir varlık olan insanın insanca yaşaması için, *canının istediği her şeyi yapmaması için*, arzuları önünde bir bariyer oluşturmasıdır.

Kişinin inancı gereği *yanlış* bildiği şeyleri yapmaması, ne kadar göreceli olursa olsun, bağlayıcıdır. Kaynağını dinden inançlar, bozulmuş olsa bile, birtakım erdemleri bünyesinde barındırır. Bu erdemler ise *birlikte yaşamak durumunda olan insanlar için uygarlaşmayı kolaylaştırır*.

D. HAYÂNIN İŞARET TAŞLARI

¹⁰⁰ Maverdî, a.g.e., s. 195.

¹⁰¹ Oliver Reboul, "Değerlerimiz Evrensel midir?", çev. H. İzgar, *Eğitim Yönetimi*, Yıl: 1, Sayı: 3, Güz 1995, s. 363.

Allah Elçilerinin temel görevleri tebliğ/duyurmak ve teybin/açıklamak ve teşriî/kanun koymadır.¹⁰² Böyle olunca, her peygamber bu emri tebliğ etme ve niteliğini övme, nasıllığını gösterme/yaşama, buyruk süreklilik ifade ediyorsa, yürürlükten kaldırmama durumundadır.

Tebliğ edilen konuları tebyin etme göreviyle yükümlü elçilerin, bu işi yaparken *ilk muhatap* kendileridir. Çünkü yapmadıkları şeyi söylemek, elçilerin ötesinde, müminler için de doğru değildir.¹⁰³ Bu durumda peygamberlerin hayâ timsali olmaları gerekir. Öyleyse, ilk peygamberden son peygambere uzanan yolda, hayânun işaret taşları olmalıdır. Tahrif edilmiş de olsa kutsal kitaplar ve Kur'an bu konuda, *yol haritası* olarak önümüzde durmaktadır.

İlk günden beri insanların peygamberlerden duya geldiği nebilik sözlerinden olan bu sözün *işaret taşları*¹⁰⁴ olduğunu düşünerek, görebildiklerimizi sizinle paylaşmak istedik.

Utanmayı, insanlık tarihinde ilk olarak, *yasak ağaca yaklaşma*¹⁰⁵ neticesinde ortaya çıkan durumun sonucu olarak algılıyoruz. Adını Âdem ve Havva olarak bildiğimiz atalarımız yaratılıştan şeytandan üstün durumdadırlar. Bunu kabullenemeyen İblis Yaratan'dan süre ister ve *Doğru Yol* üstüne pusu kurar. Âdem ve Havva, *yasak ağaca yaklaşmadıkça* Cennet'te yaşayacaklar ve *aç ve çıplak* kalmayacaklardır.¹⁰⁶ Şeytan/İblis onları alçaltmak; aşağılamak ister. Zayıf taraflarını bildiğinden; *bedenlerinin çıplaklığını göstermek için* (لَبَّيْطِي لَكُمَا مَا نُورِي عَنْهُمَا مِنْ سَوَاءَاتِهِمَا)¹⁰⁷ onları yasak ağaçtan tatmaya iknâ eder. Yasak ağaca yaklaşıp tadınca bedenlerinin/çıplaklıklarının farkına varırlar ve Cennet yapraklarından üzerlerine örtmeye başlarlar. (لَكُمَا ذَاتَا الشُّجْرَةِ بَدَتْ لَكُمَا سَوَاءَاتُهُمَا) (وَلَطِيفًا بِنُصْفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ) *Fakat o ikisi, sözü geçen ağacın meyvesinden tadar tatmaz birden çıplaklıklarının farkına vardılar ve bahçeden topladıkları yapraklarla üzerlerini örtmeye koyuldular.*¹⁰⁸

Âdem ve Havva, yasağı işler işlemez farkında olmadıkları çıplaklıklarını fark ederler, Cennet yaprakları ile örtünmeğe çalışırlar. Anlaşılabacağı üzere, *çıplaktırlar*, ancak *çıplaklıklarının farkında değildirler*.¹⁰⁹ Fark ettikleri anda örtünmeye çabaladılar;

¹⁰² Nûr (24), 54; Maide, (5), 67; Şûra (42), 48; A'raf (7), 68, 157; Nahl, (16), 44, 64; Âli-İmran (3), 164.

¹⁰³ Saff (61), 2-3.

¹⁰⁴ Esasen, Kur'an- Kerim'de geçen bazı buyrukların, İbrahim ve Musa'ya gelen sayfalarda olduğunun söylenmesi, bu süreci anlatır. (A'lâ, 87/19)

¹⁰⁵ Bakara (2), 35; A'raf (7), 19.

¹⁰⁶ Tâhâ (20), 118.

¹⁰⁷ A'raf (7), 27.

¹⁰⁸ A'raf, (7), 22; Tâhâ (20), 121; Türkçe meallerin çoğunda (بَدَتْ لَكُمَا سَوَاءَاتُهُمَا) cümlesinde (سَوَاءَاتُهُ) kelimesi 'çirkin yerler' olarak tercüme edilmektedir. Oysa bu kelime 'Âdem'in iki oğlu' hikâyesinde (Mâide, 5/31) vücut/ beden anlamına gelmektedir. Bu yüzden biz de 'beden' anlamını seçtik. http://www.kuranmeali.org/7/araf_suresi/22.ayet/kurani_kerim_mealleri.aspx, erişim tarihi: 29.06.2012.

¹⁰⁹ Tevrat, Tekvin, 2/ 25; "Âdem de karısı da çıplaktılar, henüz utanç nedir bilmiyorlardı." "3/6- Kadın ağacın güzel, meyvesinin yemek için uygun ve bilgelik kazanmak için çekici olduğunu gördü. Meyveyi koparıp yedi. Yanındaki kocasına verdi, o da yedi. 7 - İkisinin de gözleri açıldı. Çıplak olduklarını

hayâlarından, derhal üzerlerine Cennet yaprağından yamamaya başladılar.¹¹⁰ Burada, utanma noktasında, kadın ve erkek, her ikisi de eşit durumdadırlar. Çıplaklık olgusuna her iki cinsin de aynı tepkiyi vermiş olmaları, bu yaratılış gerçeğini kanıtlamaktadır. Yüce Allah her insanın yaratılışına örtünme duygusunu yerleştirmiştir.

Yaratılış hikâyesinin başında şeytan ve insan karşı karşıyadır. İnsana Cennet'te yaşamak için sağlanan imkân öncesinde verilen öğüt tutulmamıştır. Düşman, bildiği zayıf noktadan saldırmış ve insanı aşağılamıştır. Şeytanın ayartması sonucu insan örtülerden yoksun kalmış ve Cennet'ten kovulmuştur. *Yasağı çiğnemek* eylemi, bir mekanizmanın düğmesine basmak gibi, isteğe bağlı bir iş olmuştur. Sonucunda bedenlerinin/çıplaklıklarının farkına varmış ve örtünmeye başlamışlardır.

Üzerlerine cennet yapraklarından örtmeye başlama eyleminin *hayâ/utanma* sonucu olduğuna Tevrat'ta ve Kur'an tefsirlerinde vurgu yapılır.¹¹¹ Yaratılıştaki var olan utanma potansiyeline bağlı olarak bu örtünme devam etmiş, her elçinin getirdiği şeriat ölçülerine göre değişmiş ve gelişmiştir. Bu anlamda son nebi, ilk nebiden beri, her peygamberin bu sözü söylediğini bize bildirmektedir. Çünkü O, ahlâk tim-sali olup ahlâkî güzellikleri tamamlamak için gönderilmiştir.¹¹²

Ezelî ve ebedî düşman şeytanın ayartmasıyla seviye kaybeden ve yeryüzüne inen insana bu hikâye anlatılırken sadece hikâye anlatılmıyor, asıl mesaj bundan sonra veriliyor: "Ey Âdemoğulları! Size hem çıplaklığınızı örtesiniz hem de güzellik nesnesi olarak elbise indirdik; kıyafet giydirdik ama *takvâ elbisesi* daha hayırlıdır. İşte bu da Allah'ın ayetlerinden biridir, umulur ki Âdemoğulları ders alır."¹¹³ Bu ders, *Allah'ın emrine uymak; şeytana uymamak* temelindedir. Düşman şeytanın her taraftan saldıracağı bellidir ama özellikle zayıf bildiği/bulduğu noktadan saldıracağı açıktır. Bu ise çıplaklığını örten ve günahlardan koruyan elbiselerini soyarak suretiyle gerçekleşmiştir.

Âdemoğullarının -en azından birçoğunun- ders almayacağından endişe edili-yormuş gibi öğüt yineleniyor: "Ey Âdemoğulları! Şeytan ana-babanızı -çıplaklıklarını göstermek için elbiselerini soyundurduğu- Cennet'ten çıkarttığı gibi sizi de ayartmasın."¹¹⁴ Görüldüğü gibi, dünyaya çıplak gelen insana, şeytanın düş-manlığı ve insanın elbisesini tekrar soyabileceği konusunda tekrar tekrar uyarı yapı-

---

anladılar. Bu yüzden incir yaprakları dikip kendilerine önlük yaptılar. 8- Derken, günün serinliğinde bahçede yürüyen RAB Tanrı'nın sesini duydular. O'ndan kaçıp ağaçların arasına gizlendiler. 9- RAB Tanrı Âdem'e, "Neredesin?" diye seslendi. 10 - Âdem, "Bahçede sesini duyunca korktum. Çünkü çıplaktım, bu yüzden gizlendim" dedi. 11- RAB Tanrı, "Çıplak olduğumu sana kim söyledi?" diye sordu, "Sana meyvesini yeme dediğim ağaçtan mı yedin?" *Kitabı Mukaddes*, İstanbul, 2001, s. 2-3.

¹¹⁰ Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, ts., III/2142; Kılıç, s. 288.

¹¹¹ Tevrat, Tekvin, "2/ 25; Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Camiu'l Beyân fi Tefsiri'l Kur'an*, Mısır, ts., 8/101; İbn Kesir, *Tefsiru'l Kur'ani'l Azim*, İstanbul, 1985, III/393.

¹¹² Kalem (68), 4; Muvatta, Husnu'l Huluk 8 (II/904); İbn Sa'd, *Süneni'n Nebiyyi (s.a.v.) ve Eyyamuh*, haz. Abdusselam b. Muhammed b. Omer Aluş, Beyrut, 1995, II/327-328, no: 3376, 3378, 3382, 3385; Buharî, *Edebu'l Müfred*, I/104, 273; İbn Ebî Şeybe, *a.g.e.*, IV/324, no: 31773; Hâkim, *Müstedrek*, II/670; Beyhâkî, *Sünen*, X/191, 192.

¹¹³ A'raf (7), 26.

¹¹⁴ A'raf (7), 27.

lıyor. Öncelikle *çıplaklığını örtme ve güzellik nesnesi olarak elbise şarttır*. Hikâye anlatılırken, bize göre mecaz yoluyla¹¹⁵, takvâ elbisesinin daha önemli olduğu vurgulanmaktadır. Zaten *yasak* emrine uyulmadığı, takvâyâ uygun hareket edilmediği için bu *farkındalık* ortaya çıkmıştır.

Taberî (ö.310/922) takva elbisesini iman, salih amel, hayâ, Allah korkusu ve güzel ahlâk kapsamında ele almaktadır.¹¹⁶

Birçok disiplinde eser vermiş olan Gazâlî (ö.505/1111) Kur'an'da geçen *takva elbisesi* (لباس التقوى) kavramını *hayâ* olarak yorumlamaktadır.¹¹⁷

Takvâ elbisesi deyimini, Kur'an'da, *Tevhîd Kavramının Semantik Alanları* içinde ele alınmaktadır.¹¹⁸

A'raf suresi'nin bu ayetleri bağlamında, müşrik Arapların Kâbe'yi çıplak tavaf etmeleri ilginçtir. Tefsirlerde, *atalarından gördükleri bu geleneği ibadet saydıkları* geçmektedir.¹¹⁹ Şeytan burada *ibadet adına* insanları soymuştur. İzleyen ayetlerde Allah'ın böyle bir şeyi buyurmayacağı, her bir mescide giderken elbise giyilmesi gerektiği emredilmektedir.¹²⁰ Nitekim Mekke'nin fethinden sonraki ilk hac sırasında çıplak tavaf geleneği son Elçi tarafından yasaklanmıştır.

Kaynaklarda okuduğumuz ve belgeselerde izlediğimiz kadarıyla -batılı kodlamasıyla- ilkel toplumlarda giyim tarzı, Âdem ve Hava'nın örtünmeye başladıkları anı andırmaktadır.¹²¹ Utanma duygusu sonucu giyinmenin ilkel toplumlara, Hıristiyan misyonerlerinin etkisiyle geldiği yazılmaktadır.¹²² Flugel'e göre insanlar utanma duygusu, korunma ihtiyacı ve dekoratif amaçlı giyinirler.¹²³ Giyim, insanlıkla birlikte olan, ilkel toplumdaki çağdaş topluma geçerken önemini daha fazla artıran bir olgudur.¹²⁴ Ancak burada giyim *ticarî bir sektör* olmasının payı da hatırlanmalıdır.

¹¹⁵ Bu tamlamanın Türkçeye aktarılması konusu için bkz. Z. Durmuş, "Dilbilim Açısından Meallere Eleştirel Bir Yaklaşım" *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt 10, Sayı 1, 2010; s.19-20.

¹¹⁶ İbn Cerir, a.g.e., 8/102, 104, 105, 108, 109.

¹¹⁷ Muhammed Gazâlî, Ebû Hamid, *İhyâü Ulûmi'd Dîn*, ts., I/10.

¹¹⁸ Ahmet Çelik, "Kur'an'da Tevhîd Kavramının Semantik Alanları"; *EKEV Akademi Dergisi*, c. III, sayı. 2, Erzurum, Güz 2001, s. 121-137; ayrıca bkz. <http://dergi.atauni.edu.tr/index.php/ilahiyat/article/view/3055/2948>, erişim tarihi: 29.06.2012.

¹¹⁹ Mesela, İbn Cerir, a.g.e., 8/102; hadislerle Kur'an tefsiri konumunda olan İbn Kesir'de, 3/397; A'raf, 7/31 ayetinin nüzul sebepleri arasında 'Kâbeyi çıplak tavaf' hadisesi zikredilir. Bkz. İbn Kesir, a.g.e., 3/401.

¹²⁰ Bkz. A'raf (7), 26, 28, 31.

¹²¹ "İlkel Toplumlarında giyim" şekli için bkz. Tezcan, a.g.m., s. 257-258; ayrıca bkz. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/40/513/6345.pdf>, erişim tarihi: 30.06.2012.

¹²² Tezcan, a.g.m., s. 258.

¹²³ Pınar Kasapoğlu, "Küreselleşen Moda Bağlamında Blucin Kültürü Üzerine Bir Araştırma", *Milli Folklor*, 2010, Yıl: 22, Sayı: 86; s. 188. (Flugel, J. C. *The Psychology of Clothes*. Londra: The Hogarth Pres, 1971'den naklen).

¹²⁴ Tezcan, a.g.m., s. 255.

Utanma duygusu esas, örtünme ise bir sonuç olarak gelişmiş; bu iki olgu birbirine paralel olarak devam etmiştir. Utanma azaldıkça örtü azalmış, artıkça örtü artmıştır. Bu noktada, ikisi arasında bir doğru orantı olduğunu söyleyebiliriz.

Sosyolog Elias, belirli bir gece giysisinin Avrupa'da yayılmaya başlamasının yavaş yavaş ortaya çıkmasını insanın vücutla ilgili her şey karşısında duyarlılığının artması ve önceden rahatça yapılan davranışların utanma duygusu kazanmasına bağlar. "Hatta Tevrat'ta bile anlatılan *çıplak olduklarını fark ettiler ve utandılar*, utanma sınırının yaklaşması, dürtüsel davranışın ötelenmesi, tarih boyunca defalarca olduğu gibi burada da tekrarlanır. İnsanın başkaları tarafından çıplak görünmesinden duyduğu rahatlık, doğal faaliyetlerini başkalarının gözleri önünde yerine getirirken sahip olduğu rahatlığın ortadan kalkmasıyla birlikte yok olmaya başlar"¹²⁵ demektedir.

Allah'ın gönderdiği Elçiler ve getirdikleri şartların kaynağı aynı olduğundan; zaman ve ortam değişse de hayâ duygusuna sahip olma *ortak bir değer* olarak kalmış olmalıdır.

Kur'an'ın haber verdiği göre, Lut (a.s.) kavmi *kadınları bırakıp erkeklere yaklaşma* şeklinde, sapık bir yapıdadır.¹²⁶

Yusuf (a.s.) Mısır'dayken evinde kaldığı kadının zina teklifine *Allah'a sığınırım* diyerek karşı çıkmıştır.¹²⁷ Bu olay Tevrat'ta da geçmektedir.¹²⁸

Şuayp (a.s.) kızları, *hayâli bir ailenin çocukları* olmaları dolayısıyla, davar sulamak için kalabalığa girmezler. İlahî senaryonun gereği olarak orada bulunan Musa, kızların davarlarını sulamalarına yardım eder. Olayı babalarına anlatan kızlardan biri dönüşte hayâ içinde yürüyerek gelir. (فَجَاءَتْهُ إِخْدَامُهَا تَمْشِي عَلَىٰ اسْتِخْيَاءٍ قَالَتْ إِنَّ أَبِي يَدْعُوكَ لِيَخْرُجَكَ أَجْرًا مَا) فَجَاءَتْهُ إِخْدَامُهَا تَمْشِي عَلَىٰ اسْتِخْيَاءٍ قَالَتْ إِنَّ أَبِي يَدْعُوكَ لِيَخْرُجَكَ أَجْرًا مَا) "Az sonra o iki (kız)dan biri, utana sıkıla çıkageldi ve *Hayvanlarımızı sulamana karşılık ücret ödemek için babam seni çağırıyor* dedi."¹²⁹

Olay Tevrat'ta da anlatılmakla birlikte, *utanma* söz konusu olmamaktadır.¹³⁰

Şuayp (a.s.)'ın kızları da insanlık tarihi boyunca *utanmanın erdemini aile-boyu taşıyan* işaret taşlarından biridir. Ümmet-i Muhammed'den de hayâli olması istenmektedir.¹³¹

¹²⁵ Elias, a.g.e., 1/273.

¹²⁶ Bkz. Şuarâ (26), 166; Ankebût (29), 28, 29, 33; A'raf (7), 55, 81; Hud (11), 77-79, 80; Hicr (15), 67-72; *Tevrat*, Tekvin, bab: 19 (1-29); *Tevrat*'ta da eşcinsellik yasaktır. Bkz: Levîiler, 18.22, 20.13.

¹²⁷ Yusuf (12), 23.

¹²⁸ Krş. *Tevrat*, Tekvin, 39/6-10.

¹²⁹ Kasas (28), 25.

¹³⁰ *Tevrat*'ın 'Mısır'dan Çıkış' 2. Bâbında olay şöylece anlatılır: "16- Midyanlı bir kâhinin yedi kızı su çekmeye geldi. Babalarının sürüsünü suvarmak için yalıkları dolduruyorlardı. 17- Ama bazı çobanlar gelip onları kovmak istedi. Musa kızların yardımına koşup hayvanlarını suvardı. 18- Sonra kızlar babaları Reuel'in yanına döndüler. Reuel, "Nasıl oldu da bugün böyle tez geldiniz?" diye sordu. 19- Kızlar, "Mısırlı bir adam bizi çobanların elinden kurtardı" diye yanıtıldılar, "Üstelik bizim için su çekip hayvanlara verdi." 20- Babaları, "Nerede o?" diye sordu, "Niçin adamı dışarıda bıraktınız? Gidin onu yemeğe çağırın." 21- Musa Reuel'in yanında kalmayı kabul etti. Reuel de kızı Sippora'yı onunla evlendirdi. (Sippora, İslamî kaynaklarda "Safûre" olarak geçer.)

Utandığın halde dilediğini işle sözü, insanların ilk peygamberden itibaren işittiği sözlerdendir buyruğu, hayâ duygusunu yitirmiş kişilerin kötülükleri kolayca yapabileceğine işaret etmenin yanı sıra, edep ve hayânın ilâhî dinlerin ortak kabullerinden biri olduğunu göstermektedir.

Musa (a.s.)'ın sürekli giyinik olmasını farkı algılayıp bedenindeki bir kusuru sakladığı düşüncesinde olanlara karşı Allah'ın onu temize çıkardığını anlatan ayetin tefsirinde, hadis kitaplarının tefsir bölümlerinde ve ilk müfessir Taberî'den (ö.310/923) başlamak üzere, müfessirlerin kullandığı ve kırk kadar kaynakta geçen hadiste *hayânın, Elçi'lerin özelliklerinden biri olduğunu* göstermektedir.¹³² Rivayetlerde ortak diyebileceğimiz anlam şöyledir: İsrâîloğulları çıplak ve birbirine bakarak yıkanırlandı. Mûsâ (a.s) ise, hayâsından dolayı, yalnız yıkanırdu. İsrâîloğulları: *Mûsâ'nın bizimle beraber yıkanmaması bedeninde bir kusur olmasındandır* derler; O'na sözle eziyet ederlerdi. Bir gün Musa yıkanmaya gittiğinde bir taşın arkasında soyundu ve elbisesini taşın üstüne koydu. Yıkanırken taş harekete geçerek elbisesini alıp kaçtı. Mûsâ (a.s.): *Aman taş, elbisemi! Aman taş, elbisemi!* diyerek taşın arkasından koştu. İsrâîloğulları onu bu halde görüp de: *Vallâhi, Mûsâ'da bir kusur yokmuş!* deyinceye kadar ardınca gitti.

Hadislerin sıhhatini değerlendirmede *müteşeddîd/sert* olarak bilinen Elbarî bu hadisi sahih hadisler dizisinde ele almaktadır.¹³³

Burada utanma duygusu, evrensel değer olmayı sürdürmektedir. Musa (a.s.) da, firavunun sarayında yetişmiş olsa da, müşrik toplumun içinde yaşasa da, emperyalist bir ülkenin yönetiminde insanlık erdemini yitirmiş kişilerin içinde olsa da, hayânun heykeli olmayı sürdüren işaret taşlarından biridir.

M.Ö. gerçekleşen çıplak yıkanma olayının ortaçağ Avrupa'sında (XVI. yüzyıl öncesinde) hamama giderken bile görüldüğü kaydedilmektedir.¹³⁴

Hayâsızlığın böylesine geçerli ve yaygın olduğu bir dünyada hayâ duygusuna sahip Musa, Hz. Şuayb'ın *aileboyu hayâlî* kızıyla evlenerek; iki ayrı mekânda bulunan iki ayrı hayâlî parçayı bir bütüne çevirecektir.

İnsanlığa gönderilen yüz binlerce peygamberin çoğu, milattan öncedir. Ara dönemde *İmran Ailesi* karşımıza çıkmaktadır. Ancak İmran kızı Meryem'in başına gelen olağanüstü olay sırasında ondan ve ailesinden beklenen şey hayâlî olmaktır. İnsan/Yusuf kılığında gelen kişiye İmrân kızı Meryem, Yusuf peygamber gibi *Al-lah'a sığındığını* söyler. Kendisine erkek eli değmediği ve kahbe olmadığı halde, olağanüstü bir şekilde hâmile kalınca utanır. İssız bir köşeye çekilir. Yerin dibine geçmeyi, o günü görmemiş olmayı ister. Bunu Meryem'den beklemeven kavmi, utana-

¹³¹ Bkz. Ahzab (33), 33.

¹³² Ahzab (33), 69; Buharî, Tefsir Sure: 33/11; Enbiya, 28; Müslim, Fedail 156 (II/1842); Tirmizî, Tefsir 33/24 (V/359-360); Ahmed b. Hanbel, II /515; ayrıca bkz. İbn Kesir, a.g.e., 6/473-474; hadisin kırk adet kaynağı için bkz. <http://www.islamweb.net/hadith/hadithServices.php?type=1&cid=2325&sid=4396>, erişim tarihi: 04.08.2012.

¹³³ M. Nasıruddin Elbarî, *Silsiletü'l Ehâdisi's Sahiha*, Riyad, 1996, VII/3075.

¹³⁴ Elias, a.g.e., 1/270.

cak bir şey yaptığını, *babasının kötülük adamı anasının kahbe olmadığını* söylerler. Nitekim İncil'de de utanma duygusuna vurgu yapılır.¹³⁵

Burada hayâ evrensel olmayı sürdürmektedir ancak Meryem olağanüstü bir durumla karşı karşıyadır. Bu olağanüstülük içindeki mahremiyet, İsa (a.s.) gibi bir değerın dünyaya gelmesiyle ortaya çıkacaktır. İmran kızı Meryem hayânın heykeli- dir ancak bu olayın içyüzü ortaya çıkınca işin aslı belli olacaktır. Toplum karşısında ailesini, kendisini zor duruma sokan bu hadise karşısında hayâ duygusu onun göz- den uzak bir köşeye çekilip sonucu beklemeye zorlayacaktır.

İmran kızı Meryem, insanlığın *Milad* adını verdiği zaman diliminde bir kırıl- ma noktası yaşatan, hayânın işaret taşlarından biridir.

Kur'an-ı Kerim'de, *ev içinde ergenlerin, ana-babalarının yatak odalarına girerken - sabah namazından önce, öğle sıcağında ve yatsı namazından sonra- izin istemeleri gerektiği* belirtilir. Çocuklar ergenlik çağına erince, onların da aynı şekilde davranmaları iste- nir.¹³⁶ "Adamın biri Resûlullah (s.a.v.)'e sorar: Annemin yanına girerken izin isteyey- yim mi? - Evet iste - Ama ben evde onunla birlikte kalıyorum - Annenin yanına girerken izin iste! - Ama ben ona hizmet ediyorum -Annenden izin iste! Anneni çıplak görmem hoşuna gider mi? - Hayır! - Öyleyse ondan izin iste!"¹³⁷ Bu karşılıklı konuşmadan anlaşılın, aslında adamın *kendi düşüncesinde haklı olduğunu onaylatma* gayreti vardır. Ancak o, Hz. Peygamber'in: *Annemi çıplak görmem hoşuna gider mi?!* buyurmasıyla ikna olur.

Kur'an'da, bazı Müslümanların Hz. Peygamberi uygun olmayan zamanlarda rahatsız ettikleri fakat O'nun *hayâsından dolayı bu rahatsızlığı açığa vurmadığı* yani utandığı/çekindiği ancak Allah'ın gerçeği bildirmekten hayâ etmeyeceği/çekinmeyeceği belirtilmektedir.¹³⁸ Mükemmel bir ahlâka sahip olan ve ahlâkî güzellikleri tamamlamak için gönderilen Muhammed (s.a.v.) insanlara Allah'ın dinini iletirken bu çekinceyi yaşar ve vakitli-vakitsiz evine gelen konuklarına, ye- mekten sonra lafa dalanlara, kereminden dolayı, gitmelerini söyleyemez.

Hayânın evrensel olduğunu gösteren bir hadis şöyledir:

"Dört şey, Allah Elçilerinin koyduğu sünnet/geleneklerdendir: Hayâ, koku sürünmek, misvak ve nikâh."¹³⁹ (اربع من سنن المرسلين الحياء و التمسك و المسواك و النكاح). Bu hadisin Tirmizî rivayeti, nikâhu teşvik babındadır. Taberânî (ö.360/971) bunu hayâ konusunda ele almaktadır. Beyhakî (ö.458/1065), İmanın 54. şubesinde kullanılmaktadır.

¹³⁵ Meryem (19), 20, 27, 28; Bu konunun *İncil*'deki anlatımı da şöyledir: "İsa Mesih'in doğumu şöyle oldu:

Annesi Meryem, Yusuf'la nişanlıydı. Ama birlikte olmalarından önce Meryem'in Kutsal Ruh'tan gebe olduğu anlaşıldı. 19-Nişanlısı Yusuf, doğru bir adam olduğu ve onu herkesin önünde utandırmak istemediği için ondan sessizce ayrılmak niyetindeydi." *Kitab-ı Mukaddes*, Matta, 1: 18, İstanbul, 2001, s.1.

¹³⁶ Nur (24), 58-59.

¹³⁷ *Muvatta*, İsti'zan 1(II/963); İbn Ebî Şeybe, a.g.e., VI/92; Beyhakî, *Süneri*, VII/97.

¹³⁸ Ahzab (33), 53.

¹³⁹ İbn Ebî Şeybe, a.g.e., I/302; Ahmed b. Hanbel, V/ 421; Tirmizî, Nikâh 1 (III/391); Beyhakî, *Şuabul-İman*, VI/ 141, VII/354.

Âdem'den (a.s.) son peygamber Muhammed'e (s.a.s), görebildiğimiz ölçüde, hayânın işaret taşlarına göstermeye çalıştık. Makale konusu hadisimiz de, ilk peygamberden son peygambere, hepsinin üzerinde durduğu *ortak payda* hayâ ya da utanmanın, insanların hatırında kalan bir söz/eylem olduğunu genelde kutsal kitaplar özelde Kur'an ve onun uygulayıcısı Hz. Muhammed'in şahsında göstermeye gayret ettik.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

İslam evrensel bir din, son peygamber Hz. Muhammed (s.a.v.) ise bütün insanlığa gönderilmiş bir elçidir. Yüce Allah'ın gönderdiği evrensel dinin *ahlâkî güzel-liklerini tamamlamak için gönderdiği* evrensel elçisinin evrensel sözünde ilk günden beri nebilerin bu sözü söylediği son nebi tarafından tekrarlanmaktadır: *Utanmadığın takdirde dilediğini işle!*

Bilim ve teknolojideki gelişmeler dünyayı küçültmekte; çok farklı ırk, ülke ve kültürlerden gelen insanlar bir yerde, bir araya gelmektedir. Bu durum *insanları bazı değerler çerçevesinde bir arada, barış ve huzur içinde yaşatmak* gereği ortaya çıkarmaktadır.

Evrensellik yeni bir kavram olmasa da *küresellik* kelimesi sözlüklere son yıllarda girmiştir. Yaşadığımız dünya küçülürken evrensel nitelik taşıyan hadislerin ön plana çıkarılması gereğini düşünerek bu hadisi inceledik. Bu söz, *ilk nebilik zamanından beri sürekli tekrarlanan ve insanların hatırında kalan sözlerden biri* olarak takdim edilmektedir.

Ümmetin güvenini kazanan hadis kitaplarında geçen bu hadisin sened ve metin yönünden sıhhatinde sorun gözükmemektedir. Hadis imamları bu sözü kaydettikleri gibi münasip gördükleri bölümlerde de ele almışlardır. Rivayet edildiği bölüm, müellifin bu hadisi anlama/anlatma konusunda görüşünü yansıtır. Çoğunlukla *ahlâk* içerikli konularda ve *hayâ kitabı/babı* altında değerlendirdiklerini gördük.

Müellif, çağının çocuğudur; ufku ve gündemi yaşadığı dönemle örtüşür. Çoğunluğu hicrî III. asırda yaşamış hadis müelliflerinin eserlerine baktığımızda bu hadisin *evrensel boyutuna vurgu yapılmadığını* görüyoruz.

Hayânın başlangıcı ile insanlık tarihinin başlangıcı örtüşmektedir. Bütün ilâhî/kitabî dinler tek kaynaktan geldiği için, bize ulaşma yolunda bazı erozyonlar olsa da, hayâyı *insanlığın ortak değeri* olarak gördük. Psikolojik ve sosyolojik yönleri olan hayânın sadece evrensel boyutu üzerinde durmaya çalıştık. Yaratılıştan utanma duygusu olsa da, nebilerin sürekli vurguladığı ve son nebinin doruğa ulaştırdığı ahlâk prensipleri, öğrenmek suretiyle insanoğlunun malı olmaktadır. Toplumsal bir varlık olan insanın beraber yaşarken ötekini rahatsız etmemesi ve rahatsız olmaması için gerekli kurallardan biri de hayâdır. Çağlara, milletlere ve kültürlere göre *gorecelik* arz etse de ahlâkın asgarî müşterekleri, farklılıklarından fazla olmaktadır. Bu duygunun varlığı ve vahiy kültüründen beslenmesi kişinin hayâyı özümsemesi durumunda toplumda *kötülüklerden alıkoyan bir bariyer* olmaktadır. Onun yokluğu ise insanı *kaytsız-şartsız* kılmaktadır. Bu ise insanoğlu için tehlikeli bir durumdur.

Hayvanlar kürkleriyle yaratılmışlardır. Akıl ölçüğünde bir sorumlulukları yoktur. İnsanı hayvandan ayıran bu özellik, dünyaya çıplak gelmesine rağmen, yaratılışındaki potansiyelden hareketle, aklın ve vahyin verdiği değerleri birleştirerek örtünmektir. Belgeselerde görüldüğü üzere, medeniyet ve uygarlıktan uzak kabilelerde bile, Âdem-Havva'nın örtünmeye başladığı ölçüde bir kapalılık bulunmaktadır. İlkel karşıtı medenî dünyada bulunanlar ise bunu nostalji olarak yaşamaktadır.

Kutsal kitaplara baktığımızda, insanlık tarihi boyuca gönderilmiş elçilerin hayâ timsali olduklarını, hayâlî olmayı ümmetlerine sünnet/gelenek olarak bıraktıklarını gördük. Böylece hayânın, büyük ölçüde vahiyden beslendiği ve kaynağının din olduğu vurgulanmış oldu.

Bu hadis, sadece Muhammed şeriatında değil; İslam öncesi ilahî din ve şeriatlarda da hayânın bir erdem olduğu söylenmektedir. Tarihi veriler de bunu doğrulamaktadır.

Kanunun yaptırım gücü resmî, geleneklerin yaptırım gücü ise sivil. Hayâ, sivil yaptırım gücüyle, utanılacak birçok şeyin yapılmasını önleyen bir duygudur.

Hadis, geçtiği bütün kaynaklarda, evrenselliğin ipucunu bulduğumuz ilk cümlesiyle birlikte geçmektedir. Birinci görüş olarak verdiğimiz *utanacağı şeyi yapma* anlamı doğru ve meşhur olanıdır.

Bilinen uygarlık sürecinde sosyolojik veriler 16. yüzyıldan itibaren *utanma ve sı-kılma eğiliminin yükseldiğini, insanların özdenetimlerinin arttığını* söylese de, insanlık tarihi içinde bu zaman diliminin yeri çok azdır. Utanmanın işaret taşlarında gördüğümüz gibi, milattan önceki insanlık tarihi sonrasına nispetle, aysbergin altı gibidir. Bu süreci yöneten etkenlerin başında da peygamberler gelmektedir.

Bütün peygamberler, yaşadıkları tarihte, görevli oldukları coğrafyada, insanları hayâ çizgisine çekmeye çalışmışlardır. Çünkü en güzel bir şekilde yaratılan insanın bayağlaşmaması için bariyer durumunda olan bu duyguya sahip olması gerekmektedir. Utanma duygusu kişi ve toplum üzerinde bir kontrol mekanizması kurmakta; kişiyi toplum değerlerinin karşısında olmamaya zorlamaktadır. Hayânın kaynağı doğru olunca sonucu da doğru çıkacaktır.

Yazar, yaşadığı çağın çocuğudur. Aldığı kültür ve olaylara bakış açısı, yaşadığı kültürü ve yüzyılı yansıtır. Bu yüzden, ilk yüzyıllarda hadis imamlarının bu sözü evrensel boyutta algılamamış olmaları bir kusur değildir. Bu hadisi genelde ahlâk özelde hayâ bölümlerinde ele almışlardır. Hadis de *vahiy kokulu* olması nedeniyle, *her çağa hitap eden yüzünün bulunması* o çağa geldiğinde anlaşılıyorsa, bu da işin mucizevî noktasıdır.

Kaynakça

- Abdulbâkî, M. Fuad, *el-Mu'cemu'l Müfherest li Elfazı'l-Kur'an*, Daru İhyai't Turasi'l-Arabî, Beyrut, ts.
- Abdullah b. Vehb, Ebû Muhammed el Mısri, *el Camiu fi'l-Hadis*, thk. Dr. Mustafa H. Hüseyin, Ebû'l Hayr, Daru İbni'l-Cevzî, (I-II), Suudî Arabistan, 1996.

- Abdurrezzak b. Hemmam, *el-Musannef*, thk., H. Rahman Azamî, (I-XI), el Mektebû'l İslâmî, Beyrut, 1403.
- Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Çağrı, (I-VI), İstanbul, 1992.
- Ahmed Rif'at, *Tasvir-i Ahlâk*, Dersaadet, 1309.
- Âşık, Nevzat, "Sünnetin Yerelliği ve Evrenselliği", (*Sünnetin Dünü-Bugünü ve Geleceği Sempozyumu*), Samsun, 1993.
- Beyhakî, Ahmed b. el Hüseyin, *es-Sünenü'l-Kübra*, (I-XI), Beyrut, 1355.
- Beyhakî, Ahmed b. el Hüseyin, *Şuabu'l-İman*, (I-VII), thk., M. Z. Besyunî, Daru'l Kü-tübül İlmiyyeti, Beyrut, 1410.
- Buharî, Muhammed b. İsmail, *el-Edebû'l Müfred*, Daru'l-Beşâiri'l İslamî, Beyrut, 1989.
- Buharî, Muhammed b. İsmail, *es-Sahih*, Çağrı Yayınevi, (I-VIII), İstanbul, 1992.
- Büyük Türkçe Sözlük*, TDK, (I-II), Ankara, 1988.
- Çağırıcı, Mustafa, "Hayâ", *DİA*, (XVI), İstanbul, 1997.
- Çakan, İ. Lutfi, *Hadis Edebiyatı*, İstanbul, 1985.
- Çelik, Ahmet, "Kur'ân'da Tevhîd Kavramının Semantik Alanları"; *EKEV Akademi Dergisi*, c. III, sayı. 2, (Güz 2001).
- Çoban, Ali, "Türkiye'nin Enerji Meselesi, Alternatif Enerji Kaynakları ve Nükleer Enerji", *Esam-Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, yıl: 1, sayı: 1, Ankara, 2007.
- Darimî, Ebû Abdillâh b. Abdirrahman et-Temimî, *es-Sünen*, Çağrı Yayınevi, (I-II), İstanbul, 1992.
- Durmuş, Zülfikar, "Dilbilim Açısından Meallere Eleştirel Bir Yaklaşım" *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt 10, Sayı 1, 2010.
- Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistanî, *es-Sünen*, Çağrı, (I-V), İstanbul, 1992.
- Ebû Nu'aym Esbehanî, *Hilyetu'l Evliya ve Tabakatu'l-Asfiya*, (I-X), Daru'l Küttabi'l Arabî, Beyrut, 1976.
- Elbânî, M. Nasıruddin, *Silsiletü'l Ehâdisi's-Sahihâ*, Mektebetü'l Maarif, Riyad, 1996.
- Elias, Norbert *Uygurlaşma Süreci*, çev. E. Ateşmen, İletişim, (I), İstanbul, 2011.
- Elias, Norbert, *Uygurlaşma Süreci*, çev. E. Özbek, İletişim, (II), İstanbul, 2009.
- Ersoy, M. Akif, *Safahât*, İstanbul, 1984.
- Gazâlî, Muhammed, Ebû Hamid, *İhyâu Ulûmi'd Din*, (I-III), Daru Nehri'n Nîl, ts.
- Görmez, Mehmet, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, Ankara, 2000.
- Hâkim en Nisâbü'rî, *el Müstedrek ale's-Sahihayn*, Dâru'l-Kütübü'i İlmiyye, (I-IV), Beyrut, 1990.
- Hâkim en Nisaburî, *Marifetu Ulûmi'l Hadis*, haz. es Seyyid Mu'zam Hüseyin, Mektebû't-Ticari, Beyrut, ts.
- Hatib el-Bağdadî, Ebû Bekir, *Tarihu Bağdad*, Daru'l-Kütübü'l Arabî, (I-XVI), Beyrut, ts.
- Hattabî, Ebû Süleyman, Ahmed b. Muhammed, *el-Meâlimu's Sünen*, Çağrı, İstanbul, 1992, (Ebû Davud'un kenarında).

- Işık, Mustafa, "Evrensel Bir Hadis Denemesi: Ben ve Öteki", *Erciyes İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 12-2011/1.
- İbn Ebî Şeybe, Abdullah b. Muhammed, *el-Musannef fi'l Ehadisi ve'l Âsâr*, Daru'l Fıkr, (I-VIII), Beyrut, 1994.
- İbn Fûrek el Esbehâni, *Müşkilu'l Hadîs ve Beyânüh*, thk., Musa M. Ali, Alemu'l Kütüb, Beyrut, 1985.
- İbn Hacer, el-Askalânî, *Fethü'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Dârü'l-Ma'rif, (I-XIII), Beyrut, 1379.
- İbn Hibban, Muhammed, *Sahîhu İbn-i Hibban bi-Tertibi İbni Belban*, thk. ve tahric: Şuayb Arnavut, I-XVI (+XVII, XVIII= Fihrist), Müessesetu'r Risale, Beyrut, 1993.
- İbn Kesîr, *Tefsiru'l Kur'ani'l Azim*, (I-VII), İstanbul, 1985.
- İbn Kuteybe, *Te'vil-i Muhtelifi'l Hadis*, Daru'l Ciyl, Beyrut, 1973.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezid, *es-Sünen*, Çağrı, (I-II), İstanbul, 1992.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab*, Dârü Sâdir, I-XV, Beyrut 1968.
- İbn Receb, Ebü'l-Ferec, Zeynüddin, *Câmi'u'l-Ulûm ve'l-Hikem*, Daru'l Marife, Beyrut, 1408.
- İbn Sa'd, Muhammed, *Sünenü'n Nebiyyi (s.a.v.) ve Eyyamüh*, haz. Abdusselam b. Muhammed b. Omer Aluş, Mektebetu'l İslamî, (I-II), Beyrut, 1995.
- İbnü'l-Esîr, Mecdüddin Mübarek, *Câmiü'l-Usul min Ehâdîsi'r-Resul*, thk. Abdülkadir Arnaut, Dârü'l-Fıkr, Beyrut, 1970.
- İbnü'l-Esîr, Mecdüddin Mübarek, *en-Nihâye fi Garîbi'l Hadîs ve'l-Eser*, thk., T. Ahmed Zavî-Mahmud M.Tanahî, (I-V), Beyrut, 1963.
- İçli, Ahmet, "Hamdullah Hamdî'nin Yusuf u Züleyha Mesnevisinin Kavram ve Sembol Boyutu", *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl: 13 Sayı: 39 (Bahar 2009).
- Kasapoğlu, Pınar, "Küreselleşen Moda Bağlamında Blucin Kültürü Üzerine Bir Araştırma", *Milli Folklor*, Yıl: 22, Sayı: 86, 2010.
- Kılıç, Sadık, *Kuran'da Günah Kavramı*, Konya, 1984.
- Kitabı Mukaddes*, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 2001.
- Malik b. Enes, *el-Muvatta*, Çağrı, (I-II), İstanbul, 1992
- Maverdî, Ali b. Muhammed, *Edebü'd Dünya ve'd-Dîn*, (M. Bahaeddin el Amilî'nin 'Keşkül' adlı eserinin kenarında), Daru'l Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1998.
- Müslim, Müslim b. Haccac el-Kuşeyrî, *es-Sahih*, Çağrı, (I-III), İstanbul, 1992.
- Necatî, M. Osman, *Hadis ve Psikoloji*, çev., Mustafa Işık, Fecr Yay. Ankara, 2000, 2008.
- Nesâî, Ahmed b. Şuayb, *es-Sünen*, Çağrı Yayınevi, (I-VIII), İstanbul, 1992.
- Nevevî, Muhyiddin, *Kırk Hadis*, Ter., Ahmed Naim, DİBY. Ankara, 1967.
- Özpinar, Ömer, Hz. *Peygamber ve Hadislerini Anlamak*, Ensar, İstanbul, 2012.
- Reboul, Oliver, "Değerlerimiz Evrensel midir?", çev. Hüseyin İzgar, *Eğitim Yönetimi*, Yıl: 1, Sayı: 3, Güz 1995.
- Redhouse Sözlük*, Redhouse Yayınevi, İst. 1990.
- Sezgin, M. Fuat, *Buhari'nin Kaynakları*, İstanbul, 1956.

Suyûtî, Celaleddin, *Tedribu'r Ravi fi Şerh-i Takribi'n Nevevî*, (thk., Ömer Haşim), Daru'l Kütübî'l Arabî, Beyrut, 1993.

Şemseddin Sami, *Kâmûsu Türkî*, Dersaâdet, 1317.

Taberânî, Süleyman b. Ahmed, *el Mu'cemu'l Evsât*, Daru'l Haremeyn, (I-X), Kahire, 1415.

Tahavî, Ebû Cafer, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, thk., Şuayb el-Arnaut, Müessesetü'r-Risâle, (15+1), Beyrut, 1994/1415.

Tahir el Cezairî, *Tevcihu'n Nazar İlâ Usûli'l Eser*, haz., A. Fettah Ebû Gudde, (I-II), Halep, 1995.

Tirmizî, Muhammed b. İsa, *es-Sünen*, Çağrı Yayınevi, (I-V), İstanbul, 1992.

Türk Atasözleri ve Deyimleri, 1000 Temel Eser, (I-II), İstanbul, 1971.

Uysal, Muhittin, "Hadis Meselleri (Mahiyet, Literatür, Örnekler)", *Selçuk Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2007, Sayı: 23.

Ünal, İ. Hakkı, *Hadis*, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul, 2003.

Wensinck, *el-Mucemü'l Müfehres Li Elfâzı'l Hadisi'n-Nevevî*, (Concordance) I-VI, Brill, 1943; VII, 1969; VIII, 1988.

Yazır, Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Kitabevi, (I-VIII), İstanbul, ts.

Zebidî, Zeynuddin, *Sahih-i Buharî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, çev. K. Miras-A. Naim, (I-XII), Ankara, 1973.

İNTERNET ADRESLERİ:

<http://ansiklopedika.org/E%C5%9Fcinse1>, erişim tarihi: 05.08.2012.

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/40/513/6345.pdf>, erişim tarihi: 30.06.2012.

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/40/513/6345.pdf>, erişim tarihi: 30.06.2012.

<http://e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/ilahiyat/article/view/3055/2948>, erişim tarihi: 29.06.2012.

<http://ktp.isam.org.tr/?url=makaleilh/findrecords.php>, erişim tarihi: 30.07.2012-İSAM, İlahiyat Makaleleri Veri Tabanı.

<http://tdkterim.gov.tr/atasoz/?kategori=atalst&kelime=utan&hng=tam>, erişim tarihi: 20.06.2012

<http://tdkterim.gov.tr/bts/>, erişim tarihi: 20.06.2012

http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20%20EDEBIYATI/ahmet_icli_hamdullah_hamdi_mesnevi.pdf, erişim tarihi: 04.08.2012.

<http://www.esam.org.tr/images/yayinlar/esam%20dergi%202007%20ye%202.pdf#page=33>, erişim tarihi: 22.02.2013.

<http://www.haber7.com/televizyon/haber/985298-olumsuz-ask-hikayesi-komediye-donustu>, erişim tarihi: 22.02.2013.

http://www.islamweb.net/hadith/display_hbook.php?bk_no=13&hid=755&pid=995, erişim tarihi: 04.08.2012.

<http://www.islamweb.net/hadith/hadithServices.php?type=1&cid=2325&sid=4396>, erişim tarihi: 04.08.2012.

<http://www.islamweb.net/hadith/hadithServices.php?type=1&cid=2409&sid=5079>, erişim tarihi: 04.08.2012